

İmam Şâfiî'nin Menfaat Anlayışı*

Gülsüm ORTAÇ

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

PhD Student, Marmara University Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

İstanbul / TÜRKİYE

ortac.gulsum.72@gmail.com | orcid.org/0000-0002-6738-3953

Özet

İmam Şâfiî, (öl. 204/820) Hanefî ve Mâlikî mezheplerinin teşekkül aşamasında olduğu bir zeminde dünyaya gelmiştir. Bu dönemde hem söz konusu çevreler hem de fıkıhla iştigal eden diğer âlimler arasında çeşitli fıkhi tartışmalar yürütülmekte idi. Taraflar bir yandan sahip oldukları temayüller doğrultusunda Müslümanların karşılaştıkları yeni meseleleri çözüme kavuşturmaya çalışırken, diğer yandan da meydana gelen gelişmelerin etkisiyle fıkhi müktesebatı sistematik bir hale getirmeye gayret etmişlerdir. Fıkıh sahasında söz sahibi olan bu âlim ve fakihler arasında tartışmaların yürütüldüğü önemli bir mesele de mal mevzusudur. Zira fûru-i fikhın tüm alanlarında önemli yansımaları olması hasebiyle üzerinde hassaten durularak nelerin mal kapsamında değerlendirilerek nelerin ise bu kapsamın dışında tutulacağı, sahip olunan temayüller doğrultusunda ortaya konmaya çalışılmıştır. Mal konusuyla ilgili âlimler arasında yürütülen en temel tartışmalardan biri ise şeylerin mal kabul edilebilmesi için fiziki bir varlığa sahip olmasının gerekli görülüp görülmeyeceği meselesinde cereyan etmiştir.

* Bu çalışma Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan "Şâfiî Mezhebinde Mal Kavramının Gelişimi ve İlgili Hükümlerin Analizi" başlıklı doktora tezi kapsamında ulaşılan verilerden üretilmiştir.

Geliş/Received: 24.03.2024 | **Kabul/Accepted:** 17.09.2024 | **Yayın/Published:** 30.12.2024

Atıf/Citation: Ortaç, Gülsüm. "İmam Şâfiî'nin Menfaat Anlayışı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2024), 97-135./ Ortaç, Gülsüm. "Imam Shafii's Understanding of Benefit". *Journal of Islamic Law Studies* 44 (December 2024), 97-135.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1458116>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

İmam Şâfiî, kendi dönemine kadar tevarüs edilen fıkhi birikimi muhasebeye tabi tuttuğu gibi mala dair yaklaşımlar ve tartışmalar üzerinde de ciddiyetle tefekkür ederek nihayetinde kendi kanaatlerini ortaya koymaktan geri durmamıştır. O, bir şeyin mal sahasında değerlendirilebilmesi için şer'an mübâh bir menfaat taşımasını yeterli bularak fiziki bir varlığa sahip olmasını şart koşmamıştır. Onu bu düşünceye, menfaatlere şer'an itibar edilerek mali kıymet atfedilmesinin ve de insanlar tarafından temevvül edilmesinin sevk ettiği anlaşılmaktadır. İmam Şâfiî, menfaatler fiziki bir varlığa sahip olmadığı halde mal kabul etmesini de bunların hâlihazırda fiziki bir varlığı bulunmuyorsa da aklen bilinebileceği ve bir ayna içkin olması sebebiyle o ayn üzerinde fiziki bir varlık kazanacağı gibi gerekçelerle temellendirmeye çalışmıştır. Aynı bir varlığa sahip olmayan şeylerin akitlere konu edilebilmesinin caiz olması noktasında da selem akdini delil olarak öne sürmüştür. Zira selem akdinde de, akde konu edilen şey, daha sonra fiziki bir varlığa bürünecek olsa da akit, hâlihazırda fiziki bir varlığı bulunmayan zimmetteki bir sıfat/deyn üzerinde cereyan etmiştir.

İmam Şâfiî'nin menfaatleri mal kategorisinde değerlendirmesinin fûru-i fıkıh sahasında önemli bazı yansımaları olmuştur. Zira mal kabul edilmesi, malların hükümlerine tabi tutulmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim menfaatlerin başta icâre akdi olmak üzere akitlerin ve de hukuki işlemlerin çoğuna mebi/konu ve bedel kılınabildiği, vere-seye intikal ettiği ve de teaddi durumunda hukuki koruma altına alınarak tazmin edildiği görülmektedir. Böylelikle de menfaatler hakkında, fiziki varlığa sahip malların tabi tutulduğu neredeyse tüm hükümlerin cereyan ettiğini belirtmeye imkân doğmuştur. İmam Şâfiî bu yaklaşımı ile menfaatlerin ma'dûm olması gibi bazı gerekçelere dayanarak icâre akdine cevâz vermeyen kimselere ve de menfaatleri teori planında mal kabul etmediği halde akitlere ve hukuki işlemlere konu edilmesine istihsan prensibinden hareketle cevaz veren Hanefî mezhebine mensup âlimlere muhalefet etmiştir.

Bu çalışmada fûrû-i fıkha dair yazdığı eserlerinin genel adı olan *el-Üm'den* istifade edilerek İmam Şâfiî'nin menfaate yaklaşımı ele alınmış, onun menfaatlerin mal olması bakımından nerede durduğu ve bu anlayışının ne gibi fikhî sonuçlar doğurduğu üzerinde durulmuştur. İhtiyaç duyulan bazı hususlarda meselelerin vuzuha kavuşması için diğer bazı Şâfiî kaynaklardan da yararlanılmıştır. İmam Şâfiî, menfaat anlayışı bakımından esasen Hanefî âlimlere muhalefet ettiğinden meseleler ele alınırken gerekli görülen yerlerde Hanefî mezhebinin erken döneminde yazılmış bazı kaynaklarına ve sonraki dönemlerde kaleme alınan diğer bazı çalışmalara da müracaat edilmiştir. Böylelikle meselenin hangi bağlamda ele alındığı ve farklı mal-menfaat tasavvuruna sahip olmalarının ne gibi hukuki neticeler doğurduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İmam Şâfiî, Mal, Menfaat, Satım Akdi, İcâre Akdi, Tazmin, Akit, Şâfiî, Hanefî.

Imam Shafii's Understanding of Benefit**

Summary

Imam al-Shāfi'ī (d. 204/820) was born at a time when the Hanafi and Maliki schools were in their foundation stages. During this period, a number of debates on the subject of fiqh took place between these circles and other scholars of Islamic law. On the one hand, scholars attempted to address the emerging issues facing Muslims in a manner that aligned with their affiliations. On the other hand, they sought to establish a systematic framework for the acquisition of knowledge within the field of Islamic jurisprudence (fiqh), taking into account the evolving developments. A significant topic of debate among these scholars and jurists, who played a pivotal role in the field of fiqh was that of property rights. Given its significant implications across the spectrum of fiqh, this topic was accorded particular attention. An attempt was made to define the boundaries of what is considered property and what is not, in accordance with the views of the scholars. One of the most fundamental debates among the scholars on the subject of property is whether it is necessary for things to have a physical existence in order to be considered property.

Imam Shafi'i undertook a comprehensive examination of the jurisprudence that had been accumulated and transmitted up to his own time. He engaged in a thorough examination of the various perspectives and arguments pertaining to the matter of property, ultimately articulating his own position on the subject. For something to be classified as property, it was not necessary for it to have a physical form; it was sufficient for it to possess an acceptable benefit according to Shari'ah law. It is understood that the attribution of financial value to the benefits in accordance with Shari'ah and their exchange by people led him to this view. Imam Shafi'i based his acceptance of benefits as goods on the premise that, despite their inexistence in physical form, they can be known intellectually. He sought to justify this position with arguments such as the assertion that an 'ayn (the corpus) acquires a physical existence on the 'ayn itself due to being its inherent nature. Additionally, he proposed the contract of salam (forward sale) as a proof for the acceptability of beings that lack tangible form to be a subject in contractual obligations. This is because, in the contract of salam, despite the eventual acquisition of physical existence of the subject matter, the contract is established on an attribute or obligation which exist in dhimma (legal personality) that does not have a physical form at the time of the contract.

** This study was derived from the data obtained within the scope of the doctorate dissertation titled "The Development of Concept of Property and the Analysis of Rulings According to the Shafi Madhab", which is being prepared at the Institute of Social Sciences of Marmara University.

The categorization of benefits as goods by Imam Shafi'i has had significant implications in the field of fiqh. This is because the acceptance of benefits as a property resulted in their subjection to the provisions of properties. Indeed, the benefits can be the subject and consideration of the majority of contracts and legal transactions, particularly the contract of al-ijāra (lease). Furthermore, they can be transferred to the heirs and they are under legal protection and compensated in the event of ta'addi (transgression). It can thus be stated that the majority of provisions applicable to goods with physical existence are also applicable to benefits. Based on this approach, Imam Shafi'i disagreed with those who did not allow the contract of ijārah on the basis of some grounds such as the benefits being non-existent. He also challenged the stance of the Hanafi madhhab's scholars, who did not recognize the benefits as property in theory but permitted their inclusion in contracts and legal transactions in accordance with the principle of istihsan (juristic discretion).

This study examines Imam Shafi'i's approach to benefit by analyzing his book titled al-'Umm, which is the general title given to his works in the field of Islamic law. The position he took with regard to acceptance of benefits as being property and the resulting jurisprudential consequences have been the subject of considerable emphasis. In order to clarify the issues, other Shafi'i sources have also been consulted. Imam Shafi'i essentially disagreed with the Hanafi scholars in regards to the concept of benefits. For this reason, some of the sources written in the early period of the Hanafi madhhab and some other works written in later periods have been consulted where necessary. This approach was employed in order to ascertain the context in which the issue was addressed and to identify the legal consequences of the different property-benefit conceptions.

Keywords: Islamic Law, Imam al-Shāfi'ī, Property, Benefit, Salam (forward sale), Lease Contract, Compensation, Contract, Shafi'i, Hanafi.

Giriş

İmam Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî gibi çevrelerin mezhepleşme sürecinde olduğu bir dönemde dünyaya gelmiş, bu çevrelere mensup âlimlerle çeşitli münasebetlerde bulunmuş ve arayışları neticesinde kendi fikhî anlayışını ortaya koyarak günümüzde ona nispet edilecek olan mezhebin temellerini atmıştır.¹ Bunu yaparken hem Mâlikî ve Hanefîlerin hem de yaşadığı dönemde bu sahada görüş beyan eden kimselerin anlayışları

¹ Muhammed Ebû Zehrâ, *İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Şener (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1976), 359-375; Ekrem Yusuf Ömer el-Kavâsimî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1423/2003), 26-45; Bilal Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 22-46; Nahide Bozkurt, "Şâfiî'nin Yaşadığı Dönem", *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kıskaçında İmam Şâfiî*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 21-22.

üzerinde ciddiyetle tefekkür etmiş ve bunları muhasebeye tâbi tutarak kendi kanaatlerini kaleme aldığı *el-Üm* adlı eserinde dile getirmiştir.

Bilindiği üzere İmam Şâfiî'nin yaşadığı asırda bu sahada söz sahibi olan âlimler ve fakihler, zamanın ihtiyacına binaen fikhî konuları tasnife tâbi tutarak sistematik bir şekilde ele alma gayretinde olmuşlar ve meseleleri sahip oldukları temayüller doğrultusunda çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. Fikhî müktesebat sistemli bir hale getirilirken tabiatıyla bir yandan da çeşitli konularda âlimler arasında tartışmalar yaşanmış ve taraflar kendi görüşlerini temellendirme gayreti içerisine girmiştir. İşte bu noktada tartışmaların cereyan ettiği önemli meselelerden biri de *mal* mevzusudur ki nelerin mal kapsamında değerlendirileceği, nelerin bunun dışında tutulacağı ve mal kabul edilebilme için ne gibi kriterlerin şart koşulacağı üzerinde ciddiyetle durulmuştur. Zira “mal” başta *muâmelât* sahası olmak üzere fikhin tüm alanlarında önemli yansımaları olan kilit bir kavramdır. Nitekim söz konusu alanlardaki fikhî hükümler mal kavramına yüklenen anlamlar çerçevesinde şekillendirilmiş ve buna binaen de neticeleri açısından önemli bazı farklılıklar yaşanmıştır.

İmam Şâfiî'nin yaşadığı dönemde mal konusuyla ilgili temel tartışmalardan biri de mal kabul edilebilmek için fiziki bir varlığa sahip olmanın gerekli görülüp görülmeceği mevzuunda cereyan etmektedir. Bu dönemde söz konusu tartışma; a'yânın kullanımından elde edilen fayda manasındaki menfaatlerin ve deynin mal sahasında değerlendirilip değerlendirilmemesi çerçevesinde yapılmakta idi. İmam Şâfiî bu noktada mal kabilinden sayılabilmek için fiziki bir varlığa sahip olmayı şart koşmayarak Hanefî âlimlere ve de diğer bazı menfaat anlayışlarına muhalif bir duruş sergilemiştir.

Bu çalışmada kendi eserlerindeki mal tasavvurundan hareketle, İmam Şâfiî'nin menfaat anlayışı ortaya konulmaya çalışılacak ve gerekli görülen yerlerde meselelerin daha iyi anlaşılabilmesi için diğer bazı Şâfiî kaynaklara da müracaat edilecektir. İmam Şâfiî'nin menfaatlere yaklaşımı bakımından bazı hususlarda Mâlikî çevrelere katıldığı görülmekle birlikte onun hedef aldığı asıl kesim, menfaatleri teori planında mal kabul etmeyen Hanefîlerdir. Bu sebeple meselelerin tartışıldığı bağlamın tespit edilebilmesi için yeri geldikçe Hanefî kaynaklardan da istifade edilecektir. Ancak Hanefî mezhebi de menfaat tasavvuru bakımından zaman içerisinde tabii olarak bazı değişim ve dönüşümler geçirmiştir ki bu değişimlerin izinin sürülmesi kendi başına müstakil bir çalışmayı gerektirmektedir. Ayrıca bu kaynaklara İmam Şâfiî'nin görüşlerinin bağlamının tespiti için başvurulacağından esasen İmam Şâfiî'nin döneminde gündemde olan Hanefî mal-menfaat anlayışları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte meselelerin daha iyi anlaşılabilmesi için sonraki dönemlerde konu çerçevesinde yazılmış diğer bazı çalışmalardan da istifade edilecektir. Çalışmamızda temel gayemiz İmam Şâfiî'nin

menfaat tasavvurunun keyfiyeti, hangi dinamiklerden kaynaklandığı ve de hangi bağlamda şekillendiğinin tespit edilmesi olduğundan diğer menfaat yaklaşımları bu bağlamda ele alınacaktır.

İmam Şâfiî'nin menfaat anlayışının ortaya konabilmesi için fıkıhın muâmelât başta olmak üzere birçok alanında tarama yapma yoluna gidildi. Bilindiği üzere klasik fıkıh sistematığında bir meseleyle ilgili detayların tamamı genellikle belli bir konu başlığında ele alınmaktan ziyade, çeşitli fıkıh babları arasına serpiştirilmiş vaziyettedir. Bundan dolayı meselelerin sahih bir şekilde anlaşılabilmesi için tümünün analiz edilmesi gerekmektedir. Mal ve menfaatin fūrû-i fıkıhın bütün alanlarında yansımaları bulunan kavramlar olması da bu yola başvurmayı gerektirmektedir.

İmam Şâfiî'nin menfaat tasavvuruna dair kaleme alınan bu çalışma ile literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktayız. Zira mal ve menfaat kavramlarının taşıdıkları önem sebebiyle hassaten ele alınması gerekmektedir. Ancak *muâmelât* alanıyla ilgili kaleme alınan eserlerde ve özel olarak mal mevzûsuna dair yapılan çalışmalarda çoğunlukla genel bir çerçeve içerisinde sunulmuştur. Menfaat kavramını merkezine alan eserlere gelindiğinde de menfaat anlayışlarının arka planlarına ve de fūrû-i fıkıhtaki yansımalarına yeterince temas edilmediği tespit edilebilmektedir. Ayrıca mal ve menfaatler üzerine yapılan çalışmalarda Şâfiî ve Hanefîlerin anlayışlarının mezhep planında ele alınması, meselelere daha genel bir bakışla yaklaşılmasına sebebiyet veren hususlardan biridir. Yine klasik fıkıh kaynaklarında sarih bir şekilde ortaya konsun veya konmasın, menfaatler mal olmak bakımından birbirinden farklı değerlendirildiği halde söz konusu çalışmalarda, tümünün aynı kategoride değerlendirildiği izlenimi uyandıran ifadelere yer verilerek menfaatlerin mal kabulünden sayılıp sayılmadığı tartışmasının yapılması da bir eksiklik olarak önümüzde durmaktadır.

Zikredilen hususlar nedeniyle bu çalışmada Şâfiî mezhebinin menfaat anlayışının temellerini oluşturması nedeniyle İmam Şâfiî'nin menfaat anlayışı ele alınacaktır. Konunun sınırlarının dar tutulması, meseleyi daha derinlikli bir şekilde analiz etme imkânı doğuracağı gibi sonraki dönem Şâfiî âlimlerinin İmam Şâfiî'nin menfaat anlayışına ne gibi tasarruflarda bulduklarının tespit edilmesine de olanak sağlayacaktır. Yine İmam Şâfiî'nin menfaate yaklaşımının arka planlarına ve de fūrû-i fıkıhtaki yansımalarına da temas edilerek meselenin muhtelif yönlerden ihata edilmesine çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışmada çağdaş dönem kaynaklarının genelde yaptığı aksine, menfaatler tek bir grupta mütalaa edilmeyip İmam Şâfiî'nin eserlerinde öngörülen menfaat çeşitleri dikkate alınarak her bir grubun mal kabul edilip edilmediği ayrıca analiz edilecektir.

İmam Şâfiî'nin menfaat tasavvuru, telif haklarında olduğu gibi fiziki bir varlığa sahip olmayan yeni birçok mal/malî hak türünün ortaya çıktığı günümüz açısından da önem arz etmektedir. Zira o, bir şeyin mal kategorisinde değerlendirilebilmesi için insanlar tarafından satın ve icâre akitlerine konu edilmesine olanak sağlayan mübâh mali bir kıymet taşımamasını yeterli görerek menfaatleri de mal kabul etmiş, böylelikle de mal sayılabilmek için fiziki bir varlığın mevcudiyetini şart koşmadığını göstermiştir. Bu da söz konusu hak türlerinin insanlar tarafından malî kıymet atfedilmesi nedeniyle mal/malî hak kabildinden sayılarak akitlere konu edilmesinin yolunu açması ve malların sahasının esnek tutulmasının sağlanması bakımından özellikle de günümüz açısından önemli bir mahiyet arz etmektedir.

1. Menfaatlerin Mahiyeti

Menfaat (منفعة): Lügat anlamı itibarıyla n-f-'a kökünden türemekte; zarar kelimesinin zıddı olup fayda, yarar, kâr, hayır, iyi olana ulaştırıcı, kendisinden istifade edilen şey gibi anlamlara gelmektedir.² Fıkıh literatüründe ise sözlük manasının yanı sıra bir evde oturmak veya ata binmekte olduğu gibi malın kullanılmasıyla meydana gelen faydayı ifade edecek şekilde ıstılâhî manası da bulunmaktadır.³ Nitekim fıkıh kaynaklarında ilgili kavramın eşyadan elde edilen menfaatlerle sınırlı olmayıp hür kişinin bedeninin menfaatleri ile kocanın karısından cinsi manada istifadesinden elde edilen menfaatler için de kullanıldığı görülmektedir.⁴

Bu noktada menfaatin ayndan elde edilen fayda şeklinde açıklandığı ve mal olmadığı halde hür insana izafetle de “*ayn*” tâbiri kullanılarak⁵ ondan elde edilen menfaatlardan söz edildiğine şahit olunmaktadır. Ancak bu durum hür insanın eşya

² Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn* (b.y.: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1414), “nf'a”, 820; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, ts.), “nf'a” 8/358-359; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), “nf'a”, 991; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), “Menfa'at”, 360; Hasan Hacak, “Menfaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/131.

³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), “Menfaat”, 3/413; Hasan Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 95; a.mlf., “Menfaat”, 29/131-132; Erdoğan, “Menfa'at”, 360; Ferec Nasır Abdullâh el-Huseynî, *Hakku'l-menfaa fî'l-fikhi'l-İslâmî: dirâse mukârine* (Sudan: Câmi'atü'l-Kur'âni'l Kerîm ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Külliyyetü't-Dirâsâtî'l-Ulyâ, 2018), 37.

⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn* (Beirut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2002), 805-806; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkileri*, 99-103.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2012), 2/356; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ûm*, thk. Rif'at Fevzi Abdulmuttalib (b.y.: Dâru'l-Vefâ, 2001), 6/105.

mesabesinde görülmesinden değil de insanın da aynı bir varlığa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Zira *ayn* ifadesi başka manalar da barındırmakla birlikte fiziki bir varlığı bulunan Şeyler için de kullanılmaktadır.⁶ Neticede ister insan isterse de nesnelere için kullanılsın menfaatlerin a'yndan temin edilen fayda manasına geldiği belirtilmemiştir.

İmam Şâfiî'nin eserlerinde de bu yönde bir menfaat anlayışının varlığından söz etmek mümkündür. Zira fayda, yarar Şeklindeki lgat manasıyla⁷ kullanıldığı gibi ıstılahi anlamda da kullanılmakta ve eşyadan elde edilen menfaatler manasını aşacak Şekilde dörtlü bir kullanım sergilenmektedir. Bu çerçevede bir elbiseyi giymek, evde oturmak, araziden faydalanmak veya kölenin hizmeti gibi bir malın kullanımıyla açığa çıkan menfaatler bahis mevzusu olduğu gibi⁸ hr kişiden kira akdi gibi yollarla elde edilen menfaatlerden de söz edilmiştir.⁹ Ancak hr insandan temin edilen fayda için menfaat tâbiri neredeyse kullanılmadığı halde insanın emeğinin icâre akdi gibi akitlere konu olması nedeniyle insanın bedeninin menfaatlerinden bahsetmeye imkân doğmaktadır. Nitekim Hz. Mûsâ'nin, karısının mehir bedeli olarak birkaç sene müddetince hizmet etmek üzere sözleşmesi ve bunun için *el-m*'de "*cere nefsehu*"¹⁰ ifadesinin kullanılması da hr kişinin bedeninin menfaatleri üzerine akit yapılması manasına gelmektedir. Ayrıca *el-m*'de menfaatin hr insandan elde edilen fayda manasında kullanıldığı izlenimi veren kısımlar da yok değildir.¹¹ Nitekim sonraki dönem Şâfiî âlimleri hr insanın bedeninin menfaatlerine açık bir Şekilde temas etmişlerdir.¹²

Menfaat kelimesinin *el-m*'deki bir diğer kullanımı ise kocanın karısından cinsi manada istifadesini anlatmak üzere ki İmam Şâfiî, kocanın elde ettiği bu faydayı çok az yerde menfaat¹³ ve mut'a¹⁴ Şeklinde tâbir ederken çoğunlukla *bud'* olarak ifade etmiştir. Bu doğrultuda *kocanın karısının bud'u üzerine nikhlendiği, mehrin ve nafakanın kadının*

⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Ayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/256.

⁷ Şâfiî, *el-m*, 2/196, 4/333, 5/65.

⁸ Şâfiî, *el-m*, 4/466, 5/28, 30, 33, 35, 39, 40, 43, 45, 49, 53.

⁹ Şâfiî, *el-m*, 5/43-44.

¹⁰ Őfi, *el-m*, 5/44.

¹¹ Őafi, *el-m*, 3/183, 5/79-81.

¹² Eb'l-Ksım Abdlkerm b. Muhammed b. Abdilkerm er-Rfi el-Kazvn, *el-Muharrer fi-fikhil-İmam eş-Őfi* (Beyrut-Lübnan: Dru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 230-231; İmm'l-Haremeyn Eb'l-Meli Rknddn Abdlmelik b. Abdillh b. Ysuf el-Cveyn et-Tif en-Nisbr, *Nihyet'l-matlb fi-diryeti'l-mezheb*, thk. Abdlazım Mahmud ed-Dib (Cidde: Dr'l-Minhc, 1428/2007), 7/173-174; Hcct'l-İşlm Eb Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzlf et-Tûsî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmd İbrahim (b.y.: Dâru's-Selm, 1997), 4/424.

¹³ Şâfiî, *el-m*, 6/272.

¹⁴ Şafii, *el-m*, 4/460-461.

bud'u karşılığında *verildiği* gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.¹⁵ Ancak İmam Şâfiî *el-Üm*'de evlilikte kadına verilmesi gereken nafakanın akrabalık bağı nedeniyle yükümlü tutulan nafakadan farklı olduğunu zira evliliğin kocanın karısından, karının da kocasından cinsi manada istifade etme hakkı verdiğini,¹⁶ bir başka yerde de nikâh akdinde kocanın karısı, karının kocası üzerinde istimta' hakkı olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Bu durum söz konusu menfaatin sadece koca açısından değil, kadın açısından da geçerli olduğunu göstermekte, böylelikle karı kocanın birbirinden evlilik yoluyla elde ettikleri menfaat şeklinde tâbir etmemize imkân tanımaktadır. Yine İmam Şâfiî açısından, köpek gibi mal kategorisinde değerlendirilmediği halde avcılık, bekçilik vb. zarûrî bazı alanlarda istifade edilmesine cevâz verilen şeylerin menfaatlerinden de bahsedilmektedir.¹⁸

Görüldüğü üzere menfaatler ayna içkin olan ve onun kullanılması ile açığa çıkan faydayı ifade ettiğinden hakikatte ayndan bağımsız bir varlığa sahip değildir. Ancak fi-kih kaynaklarında şeyler ayn ve menfaat şeklinde ayrılarak birbirinden bağımsız varlıklar gibi tasavvur edilmektedir. Kaynaklarda bu ayrımın, varlığın ayn ve cevher şeklindeki ayrımının etkisinde kalınarak yapıldığı belirtilmektedir. Buna göre evren maddenin öz kısmı olarak kabul edilen cevher ile cevherin varlık sahasına çıkararak farklı görünüm kazanmasına neden olan renk, sükûn ve hareket gibi arazlardan meydana gelmektedir. Maddenin fiziki yapısına ayn denilerek bunun cevhere ve aynın kullanılmasıyla elde edilerek açığa çıkan menfaat denilen kısmın ise araza tekabül ettiği ifade edilmiştir. Böylelikle ayn ve menfaat birbirinden bağımsız varlıklar olarak kabul edilmiş ve yine bağımsız bir şekilde hukuki işlemlere konu edilmiştir¹⁹ ki Hasan Hacak, varlığın ayn ve cevher şeklindeki bu ayrımına “atomcu evren anlayışı”nın etkisiyle gidildiği kanaatinde-dir.²⁰

İmam Şâfiî'nin yaklaşımına baktığımızda onun da ayn ve menfaati birbirinden farklı ve bağımsız iki varlık şeklinde tasavvur ettiği görülmektedir. Nitekim o, ayn üzerindeki milki *milkü'l-ayn* ve menfaat üzerindeki milki ise *milkü'l-menfaa* şeklinde ifade etmiş, ayn ve menfaati birbirinden bağımsız bir şekilde akitlere konu ederek²¹ kâmil

¹⁵ Şâfiî, *el-Üm*, 5/43-44, 6/33, 103-104, 194-195, 227-228, 272, 417.

¹⁶ Şâfiî, *el-Üm*, 6/272.

¹⁷ Şâfiî, *el-Üm*, 6/7-8.

¹⁸ Şâfiî, *el-Üm*, 4/28-29.

¹⁹ Recep Özdemir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet* (İstanbul: Hiperyayın, 2018), 130-133; Yunus Araz, *İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 99-102; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi* 63, 91-168.

²⁰ Hasan Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 183-185; a.mlf., *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 63, 91-168.

²¹ Şâfiî, *el-Üm*, 4/173-174, 290, 322, 466, 5/30-31, 33, 57, 249, 6/511.

manadaki milkin, ancak bu iki milk çeşidine birden sahip olunması halinde söz konusu olacağını belirtmiştir.²² Bununla birlikte ayn ve menfaati, menfaatlerin ayna mündemiç olmasından ötürü, birbirinden tümüyle bağımsız tasavvur etmediğı de anlaşılmalıdır.²³ Yine aynî varlığa sahip nesnelere “aynun kâimetun bi-a’yânihâ”²⁴ şeklinde nitelendirildiğı halde menfaatlerin gözle görülen bir varlığının olmaması²⁵ nedeniyle kendi başına kâim olmadığını²⁶ ve bir defada değıl de aynın kullanılmasıyla birlikte zamanla ortaya çıktığını²⁷ ifade etmiştir. Tüm bu hususlar, menfaatlerin İmam Şâfiî nazarında da araz kategorisinde görüldüğünü hissettirecek mahiyettedir. Çünkü dış dünyada bizatihi bir varlığının bulunmaması araz olarak değıerlendirildiğinin göstergelerindedir. Nitekim *el-m*’de menfaatlerin kendi başına olmasa bile bir ayn üzerinde kâim olduğunun belirtilmesi²⁸ de bunu desteklemektedir. Zira arazlar ancak a’yân üzerinde varlık sahasına çıkabilmektedir.²⁹

Yine *el-m*’de büyüme, ilim ve sanat öğrenmek, hastalıktan iyileşmek gibi sıfatların da ancak bir beden üzerinde kâim olabildiğı ve *beden dışında çarşılarda aynıyla kâim olan şeylerden olmadığı* belirtilmektedir³⁰ ki buradan İmam Şâfiî’nin menfaatler gibi, sıfatları da araz kategorisine dâhil ettiğı sonucuna varılabilmektedir. Neticede ister sıfat ister a’yândan elde edilen menfaat olsun, bir ayna bağılı olmaksızın kendi başına varlık gösteremeyen şeylerin araz olarak görüldüğünün ve eşyanın cevher ile araz şeklinde kategorilere ayrıldığıın işaretlerini vermektedir. Fakat İmam Şâfiî’nin ayn ve menfaat arasında görülen bu ayrımaya “atomcu evren anlayışı”nın etkisiyle mi gittiğı hususu farklı bir çalışmayı gerektirmesinden ötürü henüz tarafımızca teyit edilememiştir. Ancak evrene dair tasavvurların ve de kelimî arka planların fikhî hüküm farklılıklarına neden olduğu, olabildiğı kanısı, üzerinde düşünlmek bakımından kayda değıerdir.

2. İmam Şâfiî Nazarında Menfaatlerin Mal Olması Meselesi

Menfaatlerin İmam Şâfiî nezdinde mal kabilinde görülüp görülmediğinin dolayısıyla da mal sayılabilmek için fiziki bir varlığa sahip olmanın bir kriter olarak öne sürülüp srlmediğinin anlaşılabilmesi için öncelikle onun ortaya koyduğu mal tanımlarına

²² Şâfiî, *el-m*, 5/52.

²³ Şâfiî, *el-m*, 5/47.

²⁴ Şâfiî, *el-m*, 6/158.

²⁵ Şâfiî, *el-m*, 5/43.

²⁶ Şâfiî, *el-m*, 4/173-174, 333, 5/76.

²⁷ Şâfiî, *el-m*, 5/33.

²⁸ Şâfiî, *el-m*, 5/49-51.

²⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Araz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/337-338.

³⁰ Şâfiî, *el-m*, 6/161.

bakmak faydalı olacaktır. *el-Ûm*'de mehir bedeli olabilecek şeylerin ele alındığı kısımda mehrin ancak mallardan verilebileceği belirtildikten sonra mal şöyle tarif edilmektedir:

ولا يقع اسم علق إلا على شيء مما يتمول وإن قل، ولا يقع اسم مال ولا علق إلا على ما له قيمة يتبايع بها، ويكون إذا استهلكها مستهلك أدى قيمتها وإن قلت، وما لا يطرحه الناس من أموالهم مثل الفلوس وما يشبه ذلك. والثاني كل منفعة ملكت وحل ثمنها مثل كراء الدار، وما في معناها مما تحل أجرته.

*Alak (mehir) ancak, az bile olsa, insanların temevvül ettiği şey için kullanılabilir. Mal ve mehir ise alım-satım konu edilen bir kıymeti olan, kıymeti az olsa bile, istihlak eden kişinin bunun bedelini tazmin etmesi gereken ve insanların (mali kıymet atfettikleri için) fels ve benzerlerinde olduğu gibi atmadıkları şeylerden olmalıdır. Ve (mal olarak kabul edilen şeylerin) ikincisi de milk altına alınan ve evin kirası ile benzerlerinde olduğu gibi ücret alınması helal olan menfaatlerdir.*³¹

Yine benzer bir diğer mal tanımını da şöyle verir:

أقل ما يجوز في المهر أقل ما يتمول الناس وما لو استهلكه رجل لرجل كانت له قيمة، وما يتبايعه الناس بيته.

*Mehrin en az miktarı insanların mal edindikleri en az miktar kadar olan, bir kimse bir başkasına ait bu şeyi istihlak ettiğinde (mal sahibinin malının) kıymetini alma hakkı bulunan ve insanların kendi aralarında bunu alım-satım konu ettikleridir.*³²

Aktardığımız iki mal tarifinde de benzer hususlar zikredilmekle birlikte menfaatlerin mal kabilinden sayıldığı ilkinde sarih bir şekilde belirtilirken ikincisinde ise bu hususun zımnen içerildiği görülmektedir. Buna göre ilk tanımda mehrin, dolayısıyla da mal kabul edilen şeylerin iki madde halinde zikredildiği görülecektir. Birinci maddede satım akdine konu edilebilen mali bir kıymeti olan, zarara uğratıldığında tazmine konu edilen ve felslerde olduğu gibi insanlar tarafından değerli görüldüğü için atılmayan şeylerden olması gerektiği belirtilmektedir ki buradaki *insanlar tarafından atılmayan*, ifadesi malın aynî bir varlığa sahip kısmına işaret etmektedir. İkinci maddede ise şeriatın helal kıldığı milk altına alınabilen menfaatlerin zikredilmesi, aynın kullanımıyla elde edilen mübâh menfaatlerin de mal kabilinden sayıldığını sarih bir şekilde ortaya koyması bakımından kayda değerdir. Zira mehir/mal aynî bir varlığı olanlar ile aynlardan elde edilen menfaatlerdir, manasına gelmektedir. Yine ikinci tanımda sarih bir şekilde zikredilmemesine rağmen menfaatlerin İmam Şâfiî nazarında mal mesabesinde görüldüğü rahatlıkla ifade edilebilmektedir. Çünkü bir sonraki başlıkta temas edileceği üzere *el-Ûm*'e bakıldığında menfaatlerin, insanlar tarafından malî kıymet atfedilmesi nedeniyle başta icâre akdi olmak üzere akitlere ve hukuki işlemlere konu olabildiği ve de teaddî

³¹ Şâfiî, *el-Ûm*, 6/150-151, benzer bir tarif için bk. Şâfiî, *el-Ûm*, 6/412.

³² Şâfiî, *el-Ûm*, 6/150.

durumunda hukuki koruma sağlanarak tazmin edilebildiği görülmektedir. Böylelikle de İmam Şâfiî'nin öne sürdüğü tüm kriterleri taşıması nedeniyle menfaatlerin mal kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca sonraki dönem Şâfiî âlimlerinin a'yândan elde edilen menfaatlerin mal olduğunu sarîh bir şekilde belirtmeleri de bunu desteklemektedir.³³

İmam Şâfiî'nin burada menfaatleri de mal sahasında değerlendirdiğini belirtme ihtiyacı duyması ve *el-Üm*'de bir şeyin mal kabul edilebilmesi için *iddihâr edilme/biriktilerilebilme* dolayısıyla da fiziki bir varlığa sahip olmayı şart koşmaması, Hanefî mezhep âlimlerine de bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu hususu Hanefî çevrelerin mal tanımlamalarını aktarmak suretiyle ele almak faydalı olacaktır. Ancak İmâmeyn'in eserlerinde tüm unsurları zikredildiği halde ıstılâhî manada bir mal tanımına rastlanmadığı için yine onların mal anlayışı istikametinde olmasından ötürü Serahsî'nin (öl. 483/1090 [?]) mal tarifini aktarmak suretiyle izaha çalışalım:

المال اسم لما هو مخلوق لإقامة مصالحنا به؛ ولكن باعتبار صفة التمول و الاحراز.

“Mal temevvül ve ihraz vasıflarını taşımak kaydıyla maslahatlarımızın ikamesi için yaratılmış olan şeylere verilen isimdir.”³⁴

أن صفة المالية للشيء إنما تثبت بالتمول، والتمول صيانة الشيء وادخاره لوقت الحاجة.

“Bir şey için mâliyet/mal oluşu sıfatının sabit olabilmesi ancak temevvül edilebilme ile mümkündür. Temevvül ise bir şeyi hacet vakti için korumak ve biriktirebilmek- tir.”³⁵

³³ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir fi-fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdelmevcûd (Beirut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994), 7/160-161; Ebü'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî, *Bahru'l-mezheb fi-furû'i mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Ahmed İzzü İnâye ed-Dımeşkî (Beirut-Lübnan: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabi, 1423/2002), 4/171, 9/222; Gazzâlî, *el-Vasît*, 3/391, 4/424; Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, 805-806.

³⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Kahire: Matba'atü's-Saade, 1324), 11/79.

³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/79; benzer tanımlar için bk. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi-tertibî's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmecvûd (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 5/511-515, 535-537; Abdusselâm Dâvûd Abbâdî, *el-Milkiyye fi-ş-şerâti'l-İslâmiyye: tabiatuhâ ve vazifetuhâ ve kuyûduhâ dirâse mukârene bi'l-kavânin ve'n-nüzûmi'l-vaz'iyye* (Beirut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle-Dâru'l-Beşîr, 1421/2000), 1/203-204; Muhammed Osman Şübeyr, *el-Medhal ilâ fikhî'l-muâmelâti'l-mâliyye* (Amman-Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1423/2004), 68; Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 26-32.

Mecelle de Hanefî mezhebini esas alarak malı; *Tâb-ı insanî mâil olup da vakt-ı hâcet için iddihâr olunabilen şeydir ki menkûle ve gayrimenkûle şâmil olur*,³⁶ şeklinde tarif etmektedir.

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere bir şeyin mal kategorisine dâhil edilebilmesi için insanlar tarafından temevvül edilecek malî bir kıymetinin mevcûdiyeti, hâcet vakti için biriktirilebilmesi ve de ihraz edilmesi gerekmektedir. İhraz edilmek ve biriktirilmek ise maddi bir varlığı gerektirdiğinden bu şartları taşımaması nedeniyle menfaatler, Hanefî çevrelerce mal kabul edilmemektedir.

Hanefî fakihlerin bir şeyin mal sahasında değerlendirilebilmesi için fiziki bir varlığa sahip olmayı gerekli görmesinin nedenlerine gelindiğinde bununla ilgili şöyle açıklamalara şahit olunmaktadır: Menfaatler bir malın kullanılması neticesinde meydana gelen fayda olup kişinin o ayn üzerindeki fiilinden ibarettir. Bundan dolayı varlık sahasında araz kategorisinde değerlendirilmektedir. Arazlar var olduktan hemen sonra yok olup ardından yeniden yaratıldıklarından ve ardışık iki anda varlıklarını devam ettiremediklerinden kendi başlarına kâim olamamakta, bundan dolayı ma'dûm hükmünde değerlendirilmektedir. Ma'dûmun mal kabul edilmesi de mümkün olmayacağından menfaatler mal sahasının dışında tutulmuştur.³⁷ Aktardığımız ifadeler Hanefî âlimlerin menfaatleri araz şeklinde değerlendirdiklerini göstermektedir ki onlar Hanefîler tarafından benimsenen şeylerin cevher ve araz şeklindeki ayrımı, menfaatlerin mal sayılması meselesinde de etkili olmuştur.³⁸ Zira Hanefî çevreler aynı bir varlığı bulunmaması nedeniyle menfaatleri araz kategorisinde değerlendirerek ma'dûm hükmünde görmüşler, bu da menfaatlerin onlar nezdinde mal kategorisine dâhil edilmemesine sebebiyet vermiştir.

Hanefî fakihler, menfaatlerin mal olmadığına dair yaptıkları bu izahın yanında bir de sahâbe uygulamalarından delil getirmektedirler ki sahâbe kavil ve uygulamalarının onlar nezdinde ayrı bir ehemmiyetinin olduğu bilinen bir husustur. Nitekim sahabe neslinin Kitab'a ve Sünnet'e olan vukûfiyetleri ve de bağlılıkları gibi nedenler Hanefîleri nasların anlaşılması ve fikhî meselelerin çözümünde sahâbe neslinden nakledilenleri de dikkate almaya sevk etmiştir.³⁹ Buna göre rivayet edildiği üzere bir adam, başkasına ait

³⁶ Ali Hikmet Berki, *Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), 31.

³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/140, 14/145, 15/74-75, 80, 94, 108-109; Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâmî'l-amme fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1999), 215; Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 183-185; Şübeyr, *el-Medhal ila fikhi'l-muâmelâti'l-mâliyye*, 73; Araz, *İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini*, 119-121; Abbâdî, *el-Milkiyye fi ş-şer'ati'l-İslâmîyye*, 213.

³⁸ Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 118-121.

³⁹ Sahâbe kavil ve uygulamalarının Hanefî âlimler nezdindeki delil değeri için özellikle de Şeybânî'nin *el-Hücce* adlı eserine bakılabilir.

olduğunu bilmediği bir cariyeyi satın alarak ondan bir de ocuk sahibi olmuştur. Cariyenin maliki bir süre sonra istihkak davasında bulununca Hz. Ömer ve Hz. Ali ocuğun, bedeli babası tarafından ödenmek suretiyle zgrleştirilmesine ve cariyenin, efendisine mehre benzer bir bedel (ukr) ile birlikte geri verilmesine hükmetmişlerdir. Mallar teaddî durumunda tazmin edildiği halde bu hadisede adamın cariyeyi belli bir müddet kendi hizmetinde bulundurmasına rağmen iki sağbe tarafından menfaatinin tazminine hükmedilmemesi, menfaatlerin mal mesabesinde görülmediğine delil olarak sunulmuştur.⁴⁰

Bir nceki başlıkta menfaatlerin İmam şâfiî nazarında da araz kategorisinde değerlendirilmiş olmasının mümkün olduğu belirtilmiş idi ki onun bu hususta Hanefi çevreler ile benzer şekilde düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak o, mal sayılabilmek için gözle görülebilen bir varlığın mevcdiyetine şart koşmayarak Hanefilerden ayrılmaktadır. Anlaşıldığı zere İmam şâfiî, tıpkı ayn varlığı sahip mallarda olduğu gibi insanlar tarafından mal kıymet atfedilerek akitlere konu ve semen kılınmasından hareketle menfaatlerin de mal kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın, karısının mehir bedeli olarak birkaç sene çalışmayı vadetmesini de göz önünde bulundurmυřtur. Zira ayet-i kerîmede kadınlarla karşılığında mal/mehir ödenmek suretiyle evlenilmesinin emredilmesinden tr⁴¹ mehrin ancak mal cinsinden olabileceğini düşünmüş olmalıdır. Hz. Mûsâ'nın da mehir olarak kendi hizmetini/menfaatini takdir etmesinden hareketle şerîat tarafından menfaatlere kıymet atfedildiği, bundan dolayı mal kabul edilmesi gerektiği kanaatine varmıştır.⁴² Yine menfaatlerin şaib olmasına rağmen hem sünnetle hem de fakihler arasında akitlere konu edilmesine cevaz verilmesini de menfaatlerin maliyetine delil olarak almıştır.⁴³ İmam şâfiî ayrıca menfaatlerin mal mesabesinde görülmeyerek tazmin edilmemesinin, mal sahipleri açısından hak kayıplarına neden olabileceği gibi bazılarına da hak ihlalinde bulunmaları için bir fırsat oluşturacağını belirtmiştir. Mesela bir kimse, başkasına ait evi veya bineği gasp ederek uzun bir müddet istifade edip kr elde ettiği bir durumda evi veya bineği sahibine geri verdiğinde kira gibi bir ücret ödeme külfetine katlanmadan bu mallardan haksız kazanç elde etmiş ve asıl malikin mağduriyetine sebebiyet vermiş olacaktır.⁴⁴ Bundan dolayı menfaatlerin mal sahasına dâhil edilmek suretiyle böyle durumların önüne geçilmesi sağlanmalıdır. İmam şâfiî, fiziki varlığı bulunmayıp gâip olan bir şeyin mal sayılması noktasında kendisine yöneltilen eleştirileri de şöyle cevaplandırmıştır:

⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/79; şbeyr, *el-Medhal il fiki'l-muâmelâti'l-mâliyye*, 73.

⁴¹ en-Nis, 4/24-25, 34.

⁴² şâfiî, *el-m*, 5/43-44, 6/149-157.

⁴³ şâfiî, *el-m*, 5/50-51.

⁴⁴ şâfiî, *el-m*, 5/62.

Her ne kadar gözle görülme de şâyî hisseli bir evin satımının hesap edilmek suretiyle marûf olmasındaki gibi menfaatler de akitlere içkin oldukları a'yân ile konu edildiklerinden, söz konusu aynlar üzerinde kendi başına kâim ve marûf olan bir ayn gibidir. Yine her ne kadar gözle görülmeseler de akılla bilinebilirler.⁴⁵

Görüldüğü üzere İmam Şâfiî, menfaatlerin insanlar tarafından temevvül edilmesine binaen gözle görülme de akılla bilenebileceğini ve mündemiç olduğu aynın tesliminin menfaatin teslimi mesabesinde olduğunu öne sürerek menfaatleri de takdiri olarak ayn şeklinde tasavvur etmiştir. Menfaatlerin mâliyeti meselesindeki temel itiraz, bunların fiziki bir varlığının bulunmaması noktasında temerküz ettiği için İmam Şâfiî, menfaatlerin ayn olduğunu savunurken aslında mal sahasına dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yine menfaatlerin akitlere konu edilmesi noktasında kendisine muhalefet eden kimselerin itirazlarını ele aldığı kısımda menfaatleri fiziki bir varlığa sahip mallar ile mukayeseye tâbi tutması,⁴⁶ menfaatler ile a'yânı aynı/benzer seviyede konumlandığına işaret etmektedir.

Menfaatlerin İmam Şâfiî nazarında mal kabul edilip edilmediğini ele aldığımız bu noktada değinmemiz gereken diğer bir mevzu, Nevevî (öl. 676/1277) gibi âlimler tarafından bir arada zikredilen dörtlü tasnifteki tüm menfaat çeşitlerinin mal kabul edilip edilmediğidir. Söz konusu tasnifleri şöyle ele alabiliriz:

2.1. Aynî Varlığa Sahip Olan Nesnelere Elde Edilen Menfaatler

İmam Şâfiî'nin menfaatlerin mâliyetini tartıştığı kısımlarda ele aldığı temel şey, fiziki bir varlığa sahip nesnelere menfaatinin ayn/mal olup olmadığı idi ki onun yukarıda zikredilen hususlardan hareketle a'yândan temin edilen menfaatleri mal mesabesinde gördüğü malûmdur. Nitekim *el-Üm*'de bunların akitlere ve hukuki işlemlere mebû ve semen olabildiği, teaddî durumunda tazmin edildiği ve varislere miras olarak intikal ettiği görülmekte, dolayısıyla mal kategorisine dâhil edildiği rahatlıkla anlaşılmaktadır.⁴⁷

2.2. Hür İnsandan Elde Edilen Menfaatler

el-Üm'de menfaatlerin mal olup olmadığının tartışıldığı bölümlerde bahse konu edilen temel şey, nesnelere elde edilen menfaatler olmakla birlikte hür insanın menfaatlerinin ayn oluşuyla ilgili bir tartışmaya şahit olunmamaktadır. İnsanın kendisinin mal olmaması ve de menfaatlerin ayniyetinin tartışıldığı kısımda hür insanın

⁴⁵ Şâfiî, *el-Üm*, 5/50-51.

⁴⁶ Şâfiî, *el-Üm*, 5/33, 35, 51-52.

⁴⁷ Şâfiî, *el-Üm*, 5/33-66.

menfaatinin zikredilmemesi, insandan elde edilen menfaatlere malî kıymet atfedilse de mal kabilinde değerlendirilmediği ihtimalini doğurmaktadır. Fakat hr insanın emeğinin icâre akdine konu edilmesi⁴⁸ ve de İmam Şâfiî nazarında ancak mallardan verilmesi câiz olan mehirde bedel kılınabilmesi,⁴⁹ mal muamelesine tâbi tutulduğuna işaret etmektedir. Nitekim İmam Şâfiî, mehrin semenlerden bir semen olduğunu ve semen olmaya elverişli her Şeyin mehir olabileceğini bundan dolayı adamın kadın için elbise dikmek, ev inşa etmek veya herhangi bir işini yapmak üzere nikhlanmasına cevâz verdiğini ifade etmektedir.⁵⁰ Yine mudrebe ve mskt gibi akitlerde akdin fesdı halinde emeğini ortaya koyan kişiye ecr-i mislinin verilmesinin gerekli görülmesi gibi bazı hususlardan hareketle hr insanın emeğinin tazmine konu edildiği de belirtilmelidir.⁵¹

Meselenin biraz daha vuzuha kavuşması için diğer bazı Şâfiî kaynaklara müracaat edildiğinde hürlerin menfaatinin akitlere konu olması ve de mehir bedeli olarak takdir edilebilmesi noktasında aynı durumun söz konusu olduğu görülmektedir.⁵² Hr insandan elde edilen menfaatlere hukuki koruma sağlanması meselesine gelindiğinde ise buna dair sarih izht yapılarak insanın zorla çalıştırılması halinde menfaatlerinin tazmin edileceği belirtilmektedir. Ancak alıştırılmaksızın sadece hapsedilmek gibi yollarla alıkonmasının tazmini gerektirmesi hususunda mezhepte iki vecih bulunduğu ifade edilmektedir. İlk vecihte hr kişinin hapsedilmesi, menfaatlerinin kaybına yol açacağından tazmin gerekli görülmektedir. Bu kanaatteki Şâfiî limler, İmam Şâfiî'nin Müslümanların müşrik veya ehl-i zimmete mensup kimseleri cihada gitmeye zorladığında onlara ecr-i misil vermeleri gerektiğine dair itihadını⁵³ ve de kölelerin menfaatlerinin böyle durumlarda tazmin edilmesini delil getirmektedirler. Şâfiî âlimlerin cumhurunun benimsediği ikinci vecihte ise menfaatler hr kişinin elinin altında kaybolduğundan tazmin edilmez. Tazmin edilmesi ise ancak çalıştırılmaya zorlanması nedeniyle menfaatlerinin istihlk edilmesi halinde söz konusudur. Nevevî mezhepteki sahih görüşün ikinci vecih olduğu açıklamasında bulunmuştur. Yine mezhepte bu menfaat çeşidinin, malların menfaatlerinde olduğu gibi kişinin kendisi tarafından kiralandıktan sonra menfaatleri bir başkasına kiralamasının mümkün olup olmadığı ve de hr kimse- nin icâre akdi yapıldıktan sonra çalıştırılmadığı takdirde ücret almaya hak kazanıp

⁴⁸ Şâfiî, *el-m*, 2/290, 5/73-74.

⁴⁹ Şâfiî, *el-m*, 5/44, 6/153-154, 416.

⁵⁰ Şâfiî, *el-m*, 6/416.

⁵¹ Şâfiî, *el-m*, 5/9, 13.

⁵² Eb İşhk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Őrzi, *el-Mühezzeb fi-fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Muhammed Zuhaylî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem-Beyrut: Dâru'ř-Şâmiyye, 1412/1992), 3/515, 526-527, 4/196; Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 9/263-264; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 7/65, 388-389, 400-402; Cüveynî, *Nihyetl-matlab*, 8/65-66, 73, 13/10-24; Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, 876.

⁵³ Şâfiî, *el-m*, 5/642.

kazanmadığı mevzûları tartışılmıştır. Mezhep âlimleri temelde hürlerin menfaatlerinin, malların menfaatlerinden farklı olarak kiracının elinin altına girmediğini düşünmekle birlikte bu iki hususa cevâz vermek konusunda farklı kanaatleri benimsemişlerdir. Bazıları hürün menfaatleri müste'cirin elleri altına girmediğinden onun tarafından başkasına kiralanmasını da icâre akdi müddetince kiracı tarafından çalıştırılmadığı halde karşılığında ücret verilmesini de câiz görmezken çoğunluk ise hâcete ve maslahata binaen iki duruma da cevâz vermiştir.⁵⁴

Şâfiî kaynaklardan aktarılan bu kesitler hürlerin menfaatlerinin hükümlerin çoğunluğu açısından, nesnelere menfaatlerinde olduğu gibi mal muamelesine tâbi tutulduğuna delalet etmektedir. Öyle ki nesnelere elde edilen menfaat mülkiyeti, bir başkasına kiraya verilebildiği ve de gasp edilme durumunda tazmine konu edildiğinden hür insanın menfaatlerini de bu yönden karşılaştırmışlardır. Buna göre hür insandan temin edilen menfaatlerin bir başkasına temlikinin mümkün olup olmadığını ve de hapsedilmesi halinde tazmin edilip edilmeyeceğini tartışarak her ne kadar temelde kiracının elinin altına giremeyeceğini kabul etseler de nesnelere menfaatlerine yapılan muameleyle tâbi tutarak bunları da mal şeklinde tasavvur etmişlerdir.

Mâverdî'nin (öl. 450/1058) mal kabul edilmek noktasında rakabenin mal oluşunun değil de menfaatlerin itibara alınacağına dair açıklaması,⁵⁵ hür insanın aynının mal olmamasına rağmen menfaatlerinin mal kategorisinde değerlendirildiğinin işaretlerini vermektedir. Yine Cüveynî (öl. 478/1085) de insanın menfaatlerinin mâliyet bakımından a'yân gibi olduğunu söyleyerek bu menfaatleri fiziki bir varlığa sahip mallara benzetmiştir.⁵⁶

İmam Şâfiî'den sonra yazılmış olan ele aldığımız eserler içinde hür bireylerin menfaatlerinin konumlandırılmasına dair en açık ifadelerden biri de Taberî'ye (ö. 450/1058) aittir. Taberî *et-Ta'likâtü'l-kübrâ* adlı eserinde İmam Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) hür kimsenin kadına elbise dikmek ve ona ev inşa etmek gibi amellerinin mehir olmasına cevâz vermediğini nakletmektedir. Onun buna gerekçe olarak mehrin ancak mallardan verilmesi gerektiğini, bu menfaatlerin ise mal kabul edilemeyeceğini çünkü (insanın mal olmaması nedeniyle) menfaatin tesliminin malın teslimini gerektirmediğini öne sürdüğünü aktarmaktadır. Taberî, Hz. Mûsâ'nın kıssasını misal vererek

⁵⁴ Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 9/101; Ebû't-Tayyib Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir et-Taberî, *et-Ta'likâtü'l-kübrâ şerhu Muhtasaru'l-Müzenî*, thk. Ebû Ya'kûb Neş'ât b. Kemâl el-Misriyyî (b.y.: Merkezi Mecmea'l-Behrayn li't-Tahkik ve'l-Bahsil-İlmî, 1443/2021), 10/424-428; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 7/159-162, 469-470; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 7/174; Gazzali, *el-Vasit*, 3/393-394; Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, 806.

⁵⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 9/410-411.

⁵⁶ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 8/204-205.

hürlerin menfaatlerinin de mehir olabileceğini savunmuştur. Zira mal, bir cihetten diğer bir cihete akan bir Şey olması nedeniyle mal Şeklinde isimlendirilmiştirdir. Bu mana hr kimsenin menfaatlerinde de söz konusu olduğundan mal kabul edilmelidir.⁵⁷ Taberî'nin açıklamalarından anlaşıldığı ũzere o da mehrin ancak mallardan verilebileceğini düşünmektedir ki Hz. Mûsâ'nın rneklığindeki gibi hr insanın menfaatlerinin mehir bedeli kılınabilmesi, mal olmasını gerektirmektedir.

Őâfi fakihlerden aktardığımız tüm bu ifadeler, hr insanların menfaatlerinin mal kategorisinde değerlendirildiğini göstermektedir. Ancak Gazzâli (l. 505/1111) *el-Vasıt* adlı eserinde bu meseleyle ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur: "Bir kimse kölesini veya bineğini misil ücretten daha düşük bir fiyata kiraya verirse bu teberru sayılır, çünkü maldır. Ancak kendisini yine misil ücretten daha düşük bir ücretle kiralaması hakkında mezhepte iki vecih vardır. İlk vecihte bu da kölenin menfaatlerindeki gibi teberru sayılır, çünkü onun menfaatleri maldır. İkinci vecihte ise teberru sayılmaz. Zira hürlerin menfaati varislerin tama' edeceği bir mal değildir. Bu vecihle de kadının bud'una benzemekte olup menfaatin elden çıkartılması değil, kazanmaktan imtina etmek kabilindedir."⁵⁸ Nevevî de mal olarak kabul edilmekle ilgili açıklamada bulunmadan nesnelere menfaatlerinin misil ücretten düşük bir ücret karşılığında kiralananının teberru sayılarak mirasın üçte birlik hissesinden hesaplanacağını, ancak mrisin kendisini misil ücretten daha düşük bir meblağ mukabilinde kiralaması halinde sahih görüşe göre bunun teberru olmayıp mirastan sayılamayacağını belirtmiştirdir.⁵⁹ Gazzâli'nin açıklamaları mezhep içerisinde hr insanın menfaatlerini mal Şeklinde ko-numlandırmayanların varlığını da hissettirecek mahiyettedir. Bu sebeple de mezhep içerisinde hr kimsenin menfaatlerini mal mesabesinde görenler olduğu gibi mal kabilinden saymayanların da mevcut olduğunu söyleme imkânı doğmaktadır. Ancak bu durum pratikte büyük farklar doğurmamakta ve hür insanın menfaatlerine malî kıymet atfedilmesine mani olmamaktadır.

Sonuç olarak ifade edilmelidir ki hr insandan elde edilen menfaatlerin, mal kabul edilme kriterlerine uygulandığında nesnelere elde edilen menfaatlerle arasında birtakım farklar olsa da mezhep içerisinde mal kabul edilmediğini düşünenler olmakla birlikte, pratikte hükümlerin çoğu açısından mal muamelesine tâbi tutulmaktadır.

⁵⁷ Taberî, *et-Ta'likâtl-kübrâ*, 13/499-501.

⁵⁸ Gazzâli, *el-Vasıt*, 4/424.

⁵⁹ Nevevî, *Ravzatu't-tâlibin*, 1054.

2.3. Kocasının Karısından Evlilik Yolu İle Elde Ettiği Menfaat

Bahsi geçtiği üzere kocanın karısından elde ettiği bu menfaat büyük ölçüde *bud'* şeklinde tâbir edilmiştir. Anlaşıldığı üzere nikâh akdi, kocanın karısına mehir ödemesini zarûrî kılmasından ötürü *muâmelât* sahasındaki muavazalı akitlerden sayılarak kadın tarafından da bir bedelin ödenmesi gerekli görülmüş ve söz konusu bedel kadından cinsi istifade manasındaki *bud'* menfaati olarak takdir edilmiştir. Nikâh akdinin bu şekilde konumlandırılması İmam Şâfiî'yi de mehrin-nafakanın kadının menfaatinin karşılığında ödendiğini ve kocanın mehir vermek suretiyle karısının *bud'*una malik olduğunu belirtmeye yöneltmiştir. Hatta bu bazen daha ileri bir boyuta taşınarak *kadının bud'unu mehir karşılığında sattığı*, gibi ifadelerin kullanılmasına sebebiyet vermiştir.⁶⁰ Mehrin kadından elde edilen *bud'*un karşılığında verilmesi hasebiyle bu menfaate mali kıymet atfedilmiş, kadının zinaya zorlanması gibi durumlarda mehri mislinin ödenmesine hükmedilerek bu menfaatin tazmini yoluna gidilmiştir.⁶¹

Hakikaten de İmam Şâfiî, *el-Üm*'ün özellikle de mehir bahsinde aralarındaki bazı benzer hususlardan dolayı nikâh için *satım akdi gibidir*, şeklinde cümleler sarf ederek nikâh akdine genel olarak bey' akdinin hükümlerinin uygulandığını belirtmekte ve böylelikle de nikâhı satım akdi şeklinde konumlandığı açık bir şekilde göstermektedir. Fakat nikâh, gerçek anlamda bir satım akdi olmadığından elbette aralarında birtakım farklar olacaktır. Nitekim İmam Şâfiî de iki akdi mukayeseye tâbi tuttuğu kısımda bunların birbirinden ayrılan hükümlerinin bulunduğunu açıklamak durumunda kalmıştır. Buna göre nikâhın mehir zikredilmeksizin câiz ve vaki' olması, nikâh ile satım akdinin birbirinden farklı oluşuna delil teşkil etmektedir. Çünkü satım akdi ancak semen malûm olduğunda in'ikad etmektedir. Yine nikâh akdi, tarafların sözlü beyanları ile kurulup mehrin zikredilmemesi veya ifsâdı, nikâhın ifsadına neden olmamakta, bundan dolayı mehrde meçhûl veya haram bir şeyin belirlenmesi halinde de nikâh geçerli sayılarak kadına mehr-i misil verilmesi gerekmektedir.⁶²

Yine bu meyanda olarak İmam Şâfiî de kocaya karısı üzerinde tanınan bazı yetkileri milk mahiyetinde düşünmüş olmalıdır ki kocanın bu hakkı için *meleke ukdete'n-nikâh* ve de ric'at hakkı için *meleke er-ric'ate*" gibi ifadeler kullanmıştır.⁶³ Ancak bu yetkilerin milk şeklinde tâbir edilmesi, hür kadının mal mesabesinde görüldüğü manasına gelmemektedir. Zira milk kavramı mallar üzerinde kurulup sahibine malı kullanmak, tüketmek ve semerelerinden istifade etmek gibi en geniş yetkileri sağlayan bir

⁶⁰ Şâfiî, *el-Üm*, 5/43-44, 6/33, 103-104, 157-158, 194-195, 227-228, 272, 417.

⁶¹ Şâfiî, *el-Üm*, 7/392-393.

⁶² Şâfiî, *el-Üm*, 6/149-150, 153, 167-171, 179-180, 182, 203.

⁶³ Şâfiî, *el-Üm*, 6/7-8, 468, 473, 478.

mahiyete sahip olduğu gibi, milkin en asgari Şartı olan kişinin bir Şeyi inhisârı altında bulundurarak baŐkalarının tasarruflarından menetme hakkı tanyacak Şekilde de kullanılmaktadır.⁶⁴ Hr insanın mal olmaması hasebiyle kocanın karısı üzerindeki bu hakkının, mallar üzerinde kurulan en geniş yetkileri veren milk kudretinde olmadığı aşikârdır. Anlaşıldığı üzere kadın, nikâh akdinden sonra boŐanma gerŐekleŐmediĐi müddetçe bir baŐkasıyla evlenemeyeceğinden ve cinsi manadaki istifade sadece kocasının inhisârı altında bulunduğundan kocanın bu hakkı milk Şeklinde tâbir edilebilmiŐtir. Nitekim İmam Şâfiî de bir kimsenin mal varlığı üzerindeki bu hakkı ile nikâhlandığı karısı üzerindeki haklarının aynı mahiyette olmadığını belirtmek iÇin kişinin cariyesi üzerindeki milki ile nikâhtan kaynaklanan milkini birbirinden ayırarak *nikâh/milki'n-nikâh ve milki'l-yemn* Şeklinde farklı terimler kullanmıştır.⁶⁵ Yine milkten kaynaklanan cinsi münasebet hakkı ile kocaya nikâh sebebiyle tanınan cinsi münasebet hakkını karŐılaŐtırmaya tâbi tutarak aralarındaki temel farkları dile getirmiştir. Bu meyanda efendi, cariyesi üzerinde milkten kaynaklanan istimta' hakkına sahiptir. Cariye mal olduğundan başkasına satılabilir, hibe edilebilir veya sahibinin milki altında iken bir baŐkasıyla evlendirilebilir. Ancak kocanın hr kadın üzerinde bu tür tasarruflarda bulunması söz konusu değildir.⁶⁶

Nikâh akdinin satım akdine benzetilerek sunulması, kocaya bazı hususlarda karısı üzerinde milk yetkisinin tanınması ve mehrin kadından temin edilen bud' menfaatinin karşılığında verildiğinin ifade edilmesi, isabetle belirttiği zere⁶⁷ kadından evlilik yolu ile elde edilen bu menfaatin mal olarak görülmesinden kaynaklanmamaktadır. Aksine fakihler fikhî konuları sistematik bir hale getirmeye ŐalıŐırken geri kalan akitleri ve hukuki iŐlemleri satım akdinin genel çerŐevesine oturtmaya ŐalıŐtıklarından nikâh gibi hakikatte satım akdi olmayan hukuki muamelelere dahi bu akdin hükümlerini uygulayabilmiŐlerdir. Nitekim İmam Şâfiî, *el-m*'de nikâh akdinin kocaya istimta' yetkisi sağladığı gibi karısına da bunu sağladığını belirtmektedir.⁶⁸  nk her ne kadar kadının kocası üzerinde kocaya tanınan milk kuvvetinde bir yetkisi yoksa da istimta'ın sadece koca aÇısından geÇerli olmamasından dolayı kadına verilen mehrin bu istifadenin karŐılıĐı olarak konumlandırılması hakkında soru iŐaretleri doğurmaktadır. Ayrıca

⁶⁴ Ali el-Hafff, *el-Milkiyye fi'Ő-Őeriatil-İslâmiyye maa'l-mukarene bi'Ő-Şerâ'il-vad'iyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2013), 18-22; Abbâdi, *el-Milkiyye fi'Ő-Őeriatil-İslâmiyye*, 150-179; Ahmed Ferrâc el-Hüseyin, *el-Milkiyye ve'n-nazariyyetü'l-akd fi'Ő-Őeriatil-İslâmiyye* (Beyrut: ed-Dâru'l-Câmi'iyye, ts.), 31-34; Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 147-152.

⁶⁵ Şâfiî, *el-m*, 6/5-7, 478.

⁶⁶ Şâfiî, *el-m*, 6/7-8.

⁶⁷ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 219-222.

⁶⁸ Şâfiî, *el-m*, 6/8, 272.

muâmelât konularında görülen bu hususun bir benzerini ceza hukukunda da görmek mümkündür. Zira bilindiği üzere öldürme ve yaralama suçlarında diyet veya erş ödenmesine hükmedilebilmektedir⁶⁹ ki diyetin/erşin mukabilinde verildiği şey hür insan olup mal olmadığı halde insan hayatına veya uzuvlarına malî bir kıymet takdirinde bulunulabilmiştir. Bu da bizlere her malî kıymet takdirinin o şeyin mal olmasını gerektirmediğini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Tüm bu hususlarla birlikte *el-Üm*'de bud' menfaatinin mâliyetiyle ilgili meseleye ışık tutacak son derece önemli kesitler bulunmaktadır: Nikâh akdi, kocanın karısından cinsel istifadesini mübâh kılmaktadır. Kocanın bu hakkı, kadının mal olmaması nedeniyle mallar üzerindeki yetkileri gibi değildir. Zira kocanın karısını başkasına satması, hibe etmesi veya kadının, kocasının mirasçılarına intikal etmesi söz konusu değildir. *Kadın üzerindeki bu hak, mal olmayıp mut'adır.* (cinsi manada istifade hakkıdır.) Kişiler, malvarlıklarında milk kuvvetinde yetki kurabildiği halde kadından elde edilen bu hak, mut'a olup mallardaki gibi milk/mal milki değildir.⁷⁰ Nikâh akdi bazı açılardan bey' akdine benzememektedir. Çünkü nikâh, cinsi münasebeti helal kılmaktadır. Cinsi münasebet ise mal milki olmadığından bir başkasına satılması veya hibe edilmesi mümkün değildir. Nikâh, kadının fercini helal kılmakla birlikte malların milki kabilinden değildir ki *nikâh akdi ile bey arasında bundan daha iyi bir fark yoktur.*⁷¹ Nakledilen bu cümleler, özellikle de *kadın üzerindeki bu hak, mal olmayıp mut'adır*, şeklindeki ifadesi İmam Şâfiî'nin, bud' menfaatini mal kabul etmediğinin en sarih ifadelerindedir.

Sonuç olarak nikâh akdi her ne kadar satım akdine benzetilse ve de kadının bud' menfaatinin akdin konusu olduğu ifade edilse de bu menfaatin mal kriterleri açısından değerlendirilmesi halinde, İmam Şâfiî'nin de açık bir şekilde ifade ettiği üzere, mal kabul edilemeyeceği aşikârdır. Zira koca evlilik yoluyla karısı üzerinde cinsi manada istifade gibi bazı haklar elde ederek mukabilinde de bazı yükümlülükler altına girmektedir. Ancak bu menfaat hakkında, mallar üzerinde geçerli olan başkasına temellük etmek gibi tasarrufları yapabilme yetkisine sahip değildir.

2.4. Mal Olarak Kabul Edilmediği Halde İstifade Edilmesine Cevâz Verilen Şeylerin Menfaatleri

İmam Şâfiî'den aktardığımız mal tarifindeki, *karşılığında ücret alınması mübâh menfaatler*, şeklindeki ifadede de rahatlıkla anlaşılacağı üzere bir şeye "mal" denilebilmesi için mukabilinde ücret almaya şer'an cevâz verilmesi veya yasaklanmaması

⁶⁹ Şafii, *el-Üm*, 7/5-212, 257-258 vd.

⁷⁰ Şafii, *el-Üm*, 4/460-461.

⁷¹ Şafii, *el-Üm*, 6/434-435.

gerekmektedir. Yine daha önce temas edildiği üzere tanımlarda geçen *satım akdine konu edilebilecek bir menfaat taşıma*, kaydı satım akdinde mebi' veya semen kılınabilmenin mal kabul edilme şartlarından olduğunu göstermektedir.⁷² Bir şeyin mal kabilinden sayılabilmesi için muavazalı akitlere konu edilebilmesi gerektiğine delalet eden bu iki kayıt, aynı zamanda şer'an mübâh olma manasını da barındırmaktadır. Nitekim *el-Üm*'ün muhtelif kısımlarında muavazalı akitlere konu edilmek ancak şeriatın uasaklamadığı şeyler hakkında geçerlidir.⁷³ Bundan dolayı İmam Şâfiî'nin nazarında Müslümanlara haram kılınan şeyler için "mal" nitelendirmesinde bulunmanın söz konusu olamayacağı ifade edilmelidir.

Bu minvalde necis şeyler de mal kategorisine dâhil edilmemektedir. Zira İmam Şâfiî, ayet-i kerîmede de bildirildiği üzere Müslümanlara tayyib şeylerin helal, habâis kabilinden olanların ise haram kılınması⁷⁴ gibi birtakım delillerden yola çıkarak idrar, dışkı, kan vb. necasetlerin habâis kavramının manasına dâhil olması nedeniyle mal mesabesinde görülemeyeceği kanısına varmıştır.⁷⁵ Bundan dolayı necis şeylerin müslümanlar tarafından temevvül edilemeyeceğini, satılmasının da satın alınmasının da helal olmadığını belirtmiştir. Böylelikle necasetleri mal kategorisine dâhil etmediğini ve de tahareti mal kabul edilmenin bir şartı olarak benimsediğini açıkça göstermiştir.⁷⁶ O, bu düşüncesi ile bir şeyin mal sahasında değerlendirilebilmesi için taharet şartını koşmayarak mübâh bir menfaat taşımasını yeterli gören Hanefî âlimlere de muhalefet etmiştir.⁷⁷

İmam Şâfiî'nin necis olması gibi bazı nedenlerle Müslümanlara haram kılınanları mal kabilinde değerlendirmede için normal şartlarda bunlardan istifade edilmesine de cevâz vermemektedir. Ancak *el-Üm*'de aynı necis olduğu dolayısıyla da şer'an haram kılındığı için mal sahasına dâhil etmediği halde zarûrete binaen insanlar tarafından faydalanılmasına cevâz verdiği bazı şeylerin bulunduğu fark edilmektedir ki bunların en tipik örneğinin köpek olduğu belirtilmelidir. Zira Resûlullâh'ın (s.a.v) köpeğin yaladığı kabın yedi defa yıkanmasını emretmesinden⁷⁸ köpeğin aynı necis olduğu neticesine ulaşmıştır. Yine Onun (s.a.v) köpek karşılığında ücret almaktan

⁷² Şâfiî, *el-Üm*, 6/150-151.

⁷³ Şâfiî, *el-Üm*, 4/25-26, 29, 237-238, 5/499.

⁷⁴ *el-Mâide*, 5/5; *el-A'raf*, 7/157.

⁷⁵ Şâfiî, *el-Üm*, 3/627-628, 4/238.

⁷⁶ Şâfiî, *el-Üm*, 2/31.

⁷⁷ Şeybani, *el-Hüce*, 2/771-772.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Dâru't-Te'sîl: Mısır, 2018), "Kitâbu'l-vüdû", 33 (No. 176); Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvattâ'* (Müessesetü'r-Risale: Dımaşk, 2013), "Kitâbü't-tahâre", 6 (No. 36).

nehyetmesini,⁷⁹ bekçilik ve çobanlıkta olduğu gibi zarûrî bir durum bulunmaksızın elinin altında köpek bulunduranın her gün sevaplarının azalacağını,⁸⁰ köpek bulunan eve meleklerin girmeyeceğini haber vermesini⁸¹ ve de köpeklerin toplatılıp öldürülmesini emretmesini⁸² köpek edinmenin normal şartlarda mübâh olmadığına delil almıştır.⁸³

Köpekten elde edilen menfaatin mâliyeti meselesine geldiğimizde ise mal mesa-besinde görülmediği rahatlıkla ifade edilebilmektedir. Çünkü İmam Şâfiî söz konusu hadislerden hareket ederek köpek karşılığında ücret almanın câiz olmadığı kanaatine varmış, bundan dolayı köpeğin ivazlı akitlere mebi' veya semen kılınmasına cevâz vermemiştir. Hukuki koruma, milk altına alınması helal ve satılması câiz mallar için geçerli olduğundan teaddî durumunda kıymetinin tazmini yoluna da gitmemiştir. Bununla birlikte rivayetlerde avcılık ve bekçilik gibi zarûrî alanlarda köpek edinmeye cevâz verildiğinden dolayı gasp edilmesi halinde sahibine geri verilmeye icbâr edilmektedir.⁸⁴

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise menfaati mübâh olmasına rağmen aynı mal kabul edilmeyen köpek vb. şeylerden elde edilen menfaatlerin mal mesa-besinde görülmediğinden, şer'an yasaklanan menfaatlerin evleviyetle mal sahasında değerlendirilmeyecek olmasıdır. Zira İmam Şâfiî kâhinlerin ve "bağî" diye adlandırılan kadınların elde ettikleri menfaatlerin müslümanlara yasaklanmasından hareketle mübâh olmayan tüm menfaatlerin haram olduğuna hükmetmiştir. Buna binaen şer'iatın câiz görmediği menfaatler barındırması sebebiyle çalgı/mülâhî aletleri haram kılınarak mal muamelesine tâbi tutulmamıştır.⁸⁵ Ancak davul ve ud vb. müzik aletleri mülâhî kabildinden eğlencelerde değil de savaşta orduyu cesaretlendirmek gibi mübâh maksatlarla kullanıldığında mâliyet vasfına hâiz olacağından hukuki işlemlere konu edilebilmektedir.⁸⁶

3. Menfaat Anlayışının Fikhî Hüküm Farklılıklarına Etkisi/Menfaat Anlayışının Fikhî Sonuçları

Hanefî mezhebine mensup fakihlerin fiziki bir varlığa sahip olmamasından dolayı menfaatleri mal sahasında değerlendirmediklerine temas edildi. Fakat insanların

⁷⁹ Mâlik, "Kitâbu'l buyû", 29 (No. 1408).

⁸⁰ Buhârî, "Kitâbu Zebâih ve's-sayd", 5 (No. 5476); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (Dâru't-Te'sil: Kahire, 2014), "Kitâbu'l-buyû", 2 (No. 1609).

⁸¹ Buhârî, "Kitâbu bed'i'l-halk", 6 (No. 3232); Müslim, "Kitâbu'l-libâs", (No. 2111-2163).

⁸² Müslim, "Kitâbu'l-libâs", (No. 2162).

⁸³ Şâfiî, *el-Üm*, 2/13-16, 17, 19, 21, 23-25; 3/592; 4/249.

⁸⁴ Şâfiî, *el-Üm*, 2/13-21, 4/23-29, 30, 506-507.

⁸⁵ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 25.

⁸⁶ Şâfiî, *el-Üm*, V, 193-194.

ihtiyaçlarına binaen kıyasa aykırı olarak, akitlere konu edildiklerinde ayn ve dolayısıyla da mal mesabesinde görülerek hukuki işlemlere konu edilmesinin yolunu açmak⁸⁷ sureti ile neticede menfaatlerin akitlere konu edilmesi noktasında İmam Şâfî ile benzer hüküm vermişlerdir. Ancak Şâfî, menfaatleri ayn mesabesinde gördüğünden bunların akitlere konu olmasını tabîi olarak kabul ederken Hanefîler ise bunu istihsâna ve zarûret prensibine dayandırdıklarından akitlere ve hukuki işlemlere konu olmasına da sadece zarûret miktarınca cevâz vermişlerdir⁸⁸ ki bu ayrışma önemli bazı fikhî hüküm farklılıklarını da beraberinde getirmiştir. Daha önce de temas edildiği gibi âlimlerin mal kavramına yükledikleri anlam diğer fer'î konuların buna göre düzenlenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu meyanda Hanefî mezhep kaynaklarına göre satım akdinin konusu mallar olduğu gibi icâre akdinin konusu da aynlardan elde edilen menfaatler olup ücret bunlar mukabilinde ödenmektedir.⁸⁹ İcâre dışındaki akitlerde de bedel olarak belirlenebildiğinden kölenin emeği ve evin süknâ hakkı gibi menfaatler nikâh, sulh ve mükâtebe gibi akitlerde semen kılınabilmektedir.⁹⁰ Ayrıca menfaatler, akdin taraflarınca zikredilerek üzerinde anlaşılması durumunda tekavvüm kazanacağından tazmin ettirilmektedir ki bu meyanda bir kimse başkasının malını kiralayarak faydalandığı halde vefat ederse malın menfaatinin bedeli, varsa kişinin mirasından ödenmektedir.⁹¹ Yine mudarebe gibi akitlerde akdin bir şekilde fesh edilmesi halinde emeğini ortaya koyan kişiye ecr-i misilin verilmesi gerekli görülmektedir.⁹²

⁸⁷ Şeybânî, *el-Asl*, 3/405-406, 426-427; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 3/494-495; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/140, 11/78-79, 14/145, 15/74-75, 80, 94, 108-109; Zerka, *el-Medhal ilâ nazariyyeti iltizâmî'l-âmme*, 215; Ali Muhyiddin el-Karadâğî, *el-Mukaddem fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006), 27-28; Araz, *İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini*, 120-122; Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, 28.

⁸⁸ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 3/494-495, 5/511-516, 6/16; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/2; Karadâğî, *el-Mukaddem fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 28; Ferec Nasır Abdullah el-Haymi, *Hakku'l-menfaa fi'l-fikhî'l-İslâmî dirâse mukârene* (Sudan: Câmi'atu'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve'l-Ulûmi'l-İslâmî, Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Doktora Tezi, 2018), 148; Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 185.

⁸⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Câmiü'l-kebir* (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1356), 335; a.mlf., *el-Hücce 'alâ ehl-i Medine* (Beyrut: 'Âlemi'l-Kutub, 1403), 2/566-567; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 5/516-518; Serahsî, *el-Mebsût*, 20/153.

⁹⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Câmiü's-sağîr* (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, ts.), 183-184; a.mlf., *el-Câmiü'l-kebir*, 90-291; a.mlf., *el-Asl*, 5/452, 6/200-201; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi, *İhtilâfu Ebi Hanîfe ve İbn Ebi Leylâ*, thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan (b.y: Matbaatü'l-Vefâ, 1357), 81; Serahsî, *el-Mebsût*, 20/145.

⁹¹ Şeybânî, *el-Asl*, 3/549; benzer durumlar için bk. Şeybânî, *el-Asl*, 3/441, 458-459; a.mlf., *el-Câmiü's-sağîr*, 439-440; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 5/549; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/77.

⁹² Şeybani, *el-Asl*, 4/123, 355; a. mlf., *el-Hücce*, 3/20.

Ancak menfaatlerin akitlere konu edilmesinin sadece zarûfî miktarla sınırlandırılması etkisini bazı önemli hususlarda hissettirmektedir. Buna göre menfaatler hakikatte mal sahasında değerlendirilmediğinden icâre akdinde taraflardan birinin ölümü halinde ölen tarafın hakkı varislere geçmemekte, ancak akdin tüm taraflarının onay vermesi durumunda geçerli olurken taraflardan birinin istememesi halinde ise akit geçersiz sayılmaktadır.⁹³ Kâsânî (öl. 587/1191) menfaatlerin miras kalmaması noktasında şu açıklamada bulunmaktadır: İcâre akdi, menfaatlerin an be an ortaya çıkmasından ötürü menfaatlerin ortaya çıktığı âna izafetle an be an in'ikad etmektedir. Mûrisin menfaatlere malik olmaksızın ölmesinden dolayı varisler, mûrisin yetkisi dâhilinde olmayan bir şeyde tasarruf edemeyeceklerinden akit fesh edilmektedir.⁹⁴ Ancak menfaatlerin miras kalmasına cevâz verilmemekle birlikte vasiyet edilmesi câiz görülmektedir. Bundan dolayı bir kimse, evinin süknâ hakkı veya kölesinin hizmeti gibi menfaatleri bir başkasına vasiyet edebilmektedir.⁹⁵ Kâsânî buna dair şu izahı öne sürmektedir: Menfaatler ma'dûm olduğu halde icâre veya iâre akitleri ile milk altına alınabiliyorsa vasiyetle milk altına alınması evleviyetle câizdir. Çünkü akdin taşınması gereken şartları bakımından en geniş müsamahanın tanındığı akitlerden biri de vasiyettir. Nitekim diğer akitlerin çoğu açısından kabul edilmeyen meçhûl oluş, akdin mahallinin bilinmemesi gibi durumlar vasiyetin fesih nedenlerinden değildir.⁹⁶

Hanefîler yine menfaatlerin akitlerin kurulması ile tekavvüm özelliği kazandığını düşündüklerinden menfaatlerin akit dışında gasp edilmesi veya itlafa uğraması halinde hukuki koruma altına almamaktadırlar ki bu noktada da şeylerin cevher ve araz şeklindeki ayrımının etkisi görülmektedir. Zira menfaatler araz kategorisinde değerlendirildiğinden ardışık iki anda varlığını koruyamamakta, bundan dolayı ma'dûm olduğu varsayılmaktadır. Ma'dûmun gaspı veya telef edilmesi de mümkün olmadığından menfaatler tazmin edilmemektedir. Menfaatler için akit dışında tazminin gündeme getirilmemesinin bir diğer nedeni ise tazminin olabildiğince misli ile yerine getirilmesi kaidesi gereğince. Zira aylar müteakvim bir mal iken menfaatler ise

⁹³ Şeybânî, *el-Asl*, 3/496; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 6/80; Serahsî, *Mebûsât*, 15/137, 20/147; el-Haymî, *Hakku'l-menfaa fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 145-146.

⁹⁴ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 6/80.

⁹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 5/452-453, 10/585; a.mf., *el-Câmiü'l-kebir*, 290; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/522; Serahsî, *el-Mebûsât*, 20/145-146.

⁹⁶ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/522-523.

gayrimtekavvim olduğundan birbirlerine denk görülmemektedir. Bundan dolayı birbirleri ile tazmin edilmeleri misli tazmin Şeklinde gerŐekleŐmeyeceėinden kabul görmemektedir.⁹⁷

Őeybni ve Ksni gibi bazı Hanefi âlimleri, menfaatlerin tazminiyle ilgili aynı anda iki cezanın verilemeyeceği kaidesine binaen damn ile ücretin birleŐmeyecek olmasını gerekÇe olarak öne sürmektedirler. Anlaşıldığı üzere bu da “el-harcu bi'd-damn”⁹⁸ gibi kaideler istikametindedir ki naslardan elde edilen genel bir ilkeye binaen bir Şeyin tazmin sorumluluğu kime ait ise semerelerinin de ona ait olması gerektiği manasına gelmektedir. Buna göre gâsıp, gasp ettiği mal elinde olduğu gibi bulunuyorsa sahibine geri vermesi gerekirken malın helaki veya tesliminin imknsızlaŐması gibi bazı durumlarda ise mislini veya kıymetini ödemek zorunda olduğundan malın damnını üstlenmektedir. Tazminle yükümlü tutulduğundan maldan elde edilen menfaatlerin bedelini veya kazançları da ödemesi gerekli grldği takdirde mal sahibinin mülkünde hem bedel hem de mübeddel toplanacaktır. Bu ise aynı anda iki cezanın birleŐtirilmesi manasına geldiğinden isabetli bulunmamaktadır. Bu doğrultuda gâsıbın damnı yüklenmesinden ötürü, mal üzerindeki sahibinin milkinin kesilerek gâsıbın milki altına alınacağına hükmetmiŐler ve de menfaatler ile maldan elde edilen diğer ziyadeliklerin gâsıbın milki sayıldığından tazmin etmesini gerekli görmemiŐlerdir.⁹⁹ Bu hüküm neticesinde misalen bir kimse bir başkasının evini gasp ederek orada uzun bir müddet bile kalsa veya kölesini gasp ederek kiraya verse de bunlardan elde ettiği menfaat hukuki koruma altına alınmamaktadır. Fakat her ne kadar menfaatler bu tür durumlarda tazmin edilmiyorsa da gâsıbın gasp ettiği maldan elde ettiği geliri haksız ve habis bir kazanç olduğundan tasadduk edilmelidir.¹⁰⁰ Bununla birlikte Hanefi mezhebinin menfaatlerin tazminiyle ilgili bu kanaatleri ilerleyen dönemlerde beraberinde birÇok olumsuzluğu getirip hak ihlallerine sebebiyet verdiğinden müteahhir Hanefi ulemsı bu hükümün doğurduğu olumsuzlukları yumuŐatabilmek iÇin vakıf, yetim malları ve gelir

⁹⁷ Őeybni, *el-Asl*, 3/492; a.mlf., *el-Câmiü's-sağır*, 446-447; Ksni, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/60-61; Serahsî, *el-Mebsût*, 15/97, 20/176; Zerka, *el-Medhal ila nazariyyeti iltizmi'l-amme*, 215-216; Abbdi, *el-Milkiyye fi'Ő-Őerati'l-İslmiyye*, 213-214; Araz, *İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini*, 129-130.

⁹⁸ Eb İŐ Muhammed b. İŐ b. Sevre (Yezi'd) et-Tirmizi, *Snen't-Tirmizi*, thk. BeŐŐar Avvad Ma'rf (Beirut: Dr'l-Garbi'l-İslmi, 1998), “Buy”, (No. 53).

⁹⁹ Őeybni, *el-Asl*, 3/517-518, 4/41, 8/16; Ksni, *Bedi's-sani'*, 10/24-50.

¹⁰⁰ Őeybni, *el-Asl*, 4/43, 7/450; a.mlf., *el-Câmiü'l-kebir*, 240; Eb Yûsuf, *İhtilâfu Ebû Hanife ve İbn Eb Leylâ*, 105; Ksni, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/48; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/70; Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, 29.

getirmek üzere hazırlanmış malların menfaatlerinin tazmin edileceği içtihadında bulunmuştur.¹⁰¹

Görüldüğü üzere Hanefî âlimler menfaatleri mal kabilinde görmedikleri halde bazı hususlar hariç tutulduğunda, fiiliyatta mal muamelesine tâbi tutmuşlar ve böylelikle menfaatlerin fiziki bir varlığa sahip olmaması nedeniyle mal kabul edilmemesinin doğurabileceği olumsuzlukların önüne geçmeye çalışmışlardır. Ancak *el-Üm*'de İmam Şâfiî'nin birtakım ifadelerinden anlaşıldığı üzere böyle bir yumuşatma yoluna gitmeyen bazı kimseler de vardır ki bunlar meseleyi icâre akdine cevâz vermeme noktasına kadar vardırıbilmişlerdir.¹⁰² İmam Şâfiî bu kimselere karşı icâre akdinin câiz oluşunu savunurken ve de bazı hususlarda Hanefî âlimlere muhalefet ederken menfaatlere dair kanaatlerinin doğurduğu birçok hususa da temas etmiştir. Menfaatleri mal mesabesinde görmesinin hukuki neticelerine geldiğimizde ise onun mala dair hükümlerin neredeyse tamamını menfaatler için de uyguladığı görülmektedir. Bununla ilgili olarak *el-Üm*'de şöyle bir manzara ile karşılaşılır:

İmam Şâfiî'de de menfaatler Hanefî çevrelerde olduğu gibi icâre akdinin konusudur. Ancak menfaat anlayışının bir gereği olarak icâre akdine yüklediği mananın değişmesi noktasında Hanefilerden ayrılmaktadır. Zira İmam Şâfiî icâre akdini menfaatin ayn mukabilinde değişimi manasında bir satım akdi olarak konumlandırmıştır ki *kira bey' akitlerinden bir akit*tir, gibi ifadeleri¹⁰³ bunu göstermektedir.

Nitekim bey' akdini şöyle tarif etmiştir:

البوع إنما هو تحويل ملك من شيء يملك غيره
 “Bey’, bir şey üzerindeki milkin başka bir şeyin temlik karşılığında el değişimidir./Bey’ malik olunan bir şeyin mülkiyetini bir başkasına nakletmektir.”¹⁰⁴

هي تمليك شيء بتمليك غيره
 “O/bey’ bir şeyin temlik edilmesi mukabilinde diğer bir şeyi temlik etmektedir.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Zerkâ, *el-Medhal ilâ nazariyyeti iltizâmi'l-amme*, 216, 218-219; Abbâdî, *el-Milkiyye fi'ş-şer'ati'l-İslâmiyye*, 214; Ali el-Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri*, çev. Rahmi Yaran (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 61.

¹⁰² Şâfiî, *el-Üm*, 5/43.

¹⁰³ Şâfiî, *el-Üm*, 4/43, 4/146, 5/35, 37, 39.

¹⁰⁴ Şâfiî, *el-Üm*, 5/48.

¹⁰⁵ Şâfiî, *el-Üm*, 5/48.

Yine bey' akdinin tanımını yapmak niyetiyle aktarmasa da bu akdin tanımını mahiyetinde olan başka bir ibaresi de şöyledir: *تحویل ملك مالك إلى مالك غيره*: "Mâlikin milkinin başka bir malike nakledilmesidir."¹⁰⁶

İmam Şâfiî, satım akdini *milkin milk ile değişimi, milkin bir başkasına nakledilmesi* şeklinde tarif etmiş, devamında icârenin de temlik doğurduğunu dile getirerek¹⁰⁷ icâre akdinin satım akitlerinden sayılmasının yolunu açmıştır. Böyle yapmak suretiyle de satım akdini malın mal ile mübadelesi,¹⁰⁸ tarafların mütekavvim malı ivaz ile iktisap etmesi¹⁰⁹ ve benzeri şekillerde tarif eden ve icâre akdini satım akdinden ayrı bir akit olarak değerlendiren Hanefî çevrelere muhalefet etmiştir. O, her ne kadar icârenin kendi başına müstakil bir akit olduğunu teslim etse de bir yönüyle bey' akdi olduğunu savunmaktadır.¹¹⁰ Buradan da anlaşıldığı üzere İmam Şâfiî'nin menfaatlere yüklediği anlam ve onları mal mesabesinde görmesi, icâre akdini satım akitlerine dâhil etmesini beraberrinde getirmiştir. Zira bahsi geçtiği üzere her ne kadar aynî bir varlığı yoksa da menfaatleri ayn muamelesine tâbi tutarak icâre akdini aynın ayn karşılığında satımı şeklinde bir nevi satım akdi şeklinde tasavvur etmiştir. Ancak icâre akdinde bey akdinin aksine taraflardan biri, bedellerden olan menfaati süreli bir şekilde milk altına almaktadır. İmam Şâfiî bunu da göz önünde bulundurarak icâre akdini satım akdine dâhil edebilmek için, bu akitlerin ortak noktasındaki milk doğurma unsurunu, satım akdinin tarifi olarak ön plana almıştır. Bu ise âlimlerin mala veya menfaat kavramına yükledikleri anlamların fûrû-i fikhın geri kalan alanlarını da etkilediğinin güzel örneklerinden birini bize sunması açısından kayda değerdir.

İmam Şâfiî'nin menfaatleri ayn şeklinde tasavvur etmesi nedeniyle icâre akdini satım akdinin bir nev'i olarak konumlandırması, *el-Ûm*'de aktarıldığı üzere bazı kesimler tarafından eleştirilmiştir ki bunlar içerisinde Hanefî âlimlerin de dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Bu eleştiriler temelde icârenin bey akdinin aksine aynî varlığa sahip olmayan menfaatler üzerine kurularak belli bir müddet ile kayıtlandırılmaması hususundadır.¹¹¹ İmam Şâfiî *el-Ûm*'ünde kendisine yöneltilen bu itirazları ele alıp cevaplandırmaya gayret etmiştir: Bey' akdinin farklı çeşitleri vardır ki bunlar milk doğurmak ortak noktasında birleşmektedir. Bu akitlerin bazı hususlarda birbirinden farklılaşması, bazı hususlarda daralma veya genişlemelerin olması bunların bey' akitlerine dâhil edilmesine mani değildir. Çünkü bey' akdini helal veya haram kılan hususlar genel olarak bu

¹⁰⁶ Şâfiî, *el-Ûm*, 7/631.

¹⁰⁷ Şâfiî, *el-Ûm*, 5/48.

¹⁰⁸ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 6/549.

¹⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/108-109.

¹¹⁰ Şâfiî, *el-Ûm*, 5/43-45.

¹¹¹ Şâfiî, *el-Ûm*, 5/46.

akitlerde de söz konusudur. İmam Şâfiî burada selem ve sarf akitlerini misal vererek satım akdinden farklılaşan hususiyetler taşımalarına rağmen satım akitlerine dâhil edilmesinde bir mani olmadığını, icâre akdinin *milkü'l-menfaati'l-ma'kûle* doğurması noktasında fukahânın icmâsı bulunduğunu ifade etmektedir.¹¹² Böylelikle icârenin de diğer akitler gibi bey' akdinden farklılaşan hususiyetler taşımakla beraber milk doğurmak ve de satım akdinin genel hükümlerine tâbi olmak bakımından bu akit nevinden sayılmasında bir beis görmediğini ortaya koymuştur.

İmam Şâfiî'ye yöneltilen bir diğer eleştiri ise menfaatler gibi mâ'dûm/gâip olup gözle görülür bir varlıktan yoksun ve belki de istifadesi tamamlanamayacak bir şeyin satım akdine konu edilmesi hususundadır. İmam Şâfiî buna cevaben selem akdini misal getirmektedir. Çünkü selem akdinde de o anda gâib olan, belki de uzun bir süre sonra teslim edilecek bir şey üzerine akit yapılmıştır ki bu süre zarfında söz konusu malın tükenip sahibine teslim edilememesi de ihtimal dâhilindedir. Ancak buna rağmen akdin kurulup satıcının malı kabzetmesi ile birlikte müşterinin mebi' üzerindeki milki oluşmaktadır.¹¹³

Yine İmam Şâfiî, menfaatlerin kabzedilemeyeceği cihetinden kendisini eleştirenlere şöyle cevap vermektedir: "Bey' akdinde kabz ile birlikte semen helal hale gelmektedir. Ancak şeylerin kabzedilmesi durumdan duruma değişiklik gösterebilmektedir. Bazı şeyler ele alınarak, bazıları evde olduğu gibi anahtarın teslimi ile kabzedilmiş sayıldığı halde bazılarında ise satıcının müşteri ile mal arasından çekilmesi ile gerçekleşmektedir. Buna misal olarak ortaklar arasında hisseler bölüştürülmediği için sınırları belirlenmemiş, neresinin ona ait olduğu bilinmeyen mûşâ' arazi veya köle gibi ayrıştırılması mümkün olmayan bir şeydeki ortaklıklar zikredilebilir. Bunlardaki kabz birbirinden farklı olduğu halde tamamı için de malın teslim edildiği ifade edilir. Yine kölenin yarısı satıldığında kabz munfasıl ve marûf olmadığı ve kölenin yarısı teslim edilmediği halde kabz gerçekleşmiş sayılarak akit tamamlanmış olur ki bunu kabz mesabesinde görmekten başka çare bulunmamaktadır. İcâre akdinde menfaatin teslimi ancak onu içkin olan şeyin teslimi ile mümkündür. Kölenin yarısının satımındaki gibi başka şekilde güç yetirilemeyen husus kabz kabul edilebiliyorsa menfaat konusunda bu neden kabul edilemesin."¹¹⁴ "Menfaatin teslimi de diğer a'yânlarda olduğu gibi güç yetirilebilen şekilde gerçekleşmektedir ki aynın teslim edilmesi menfaatin teslimi mesabesindedir. Ayrıca ayndaki menfaat de şâyî hisseli bir evin satımının hesabıyla marûf olmasındaki gibi

¹¹² Şâfiî, *el-Üm*, 5/46.

¹¹³ Şâfiî, *el-Üm*, 5/48-49.

¹¹⁴ Şâfiî, *el-Üm*, 5/49.

marûftur.¹¹⁵ Bu kesitten de anlaşılacağı üzere İmam Şâfiî, şeylerin kabzının bazen hakiki manada bazen de kölenin belli bir hissesinin satımında olduğu gibi takdiren gerçekleşmiş farz edildiğini öne sürerek, menfaatlerin kabzının da üzerinde tezahür ettiği a'yânın teslimi ile takdiren gerçekleştiğinin kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca mündemiç olduğu aynın tesliminin, menfaatin teslimi şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtirken, aslında ortada bir aynın hakiki manada kabzedilmesinin de söz konusu olduğuna işaret etmiştir.

Ancak *el-Ûm*'de aktarıldığı üzere muhataplar, İmam Şâfiî'nin bu açıklamasını yeterli görmeyerek a'yânın tesliminin gözle görülebilen bir şekilde gerçekleşirken icâre akdinde ise bunun söz konusu olmadığını öne sürerek itirazda bulunmuşlardır. İmam Şâfiî cevaben şöyle demektedir: "Menfaatlerin teslimi ile a'yânın teslimi arasında fark bulunmamaktadır. Çünkü selemde akit, aynî bir varlığı olmaksızın sıfatların satımı üzerine in'ikad edebildiği halde câiz görülebiliyorsa burada da vasıfları belirlenmiş bir aynın (menfaatin) satımı bahis mevzûs olduğundan cevâz verilmesi gerekmektedir."¹¹⁶ Muhataplar icâre akdinde satılan şeyin gâip olması nedeniyle gözle görülemediğini söyleyerek karşılık vermişlerdir. İmam Şâfiî ise selem akdinin hâlihazırda maddi bir varlığı olmadığı halde vasıfları tayin edilerek belirli hale getirilen bir şey üzerine kurulduğunu, menfaatlerin de gözle görülemediği halde aklen bilinebilir olması nedeniyle marûf olduğunu belirtmiştir. Devamında da selem akdinde satılan şeyin "*muğîbetun mevsûfetun*" (vasıfları belirlenmiş gâip) olduğu gibi menfaatlerin de "*muğîbetun akliyyetun*" (akilla bilinebilen gâip) olduğunu ifade etmiştir. Muhalifler bu noktada selem akdinin başlangıçta aynî varlığı bulunmayan vasıfları belirtilmiş bir mebi' üzerine in'ikad etmese de daha sonra bir ayna dönüşeceği hususunu öne sürmüşlerdir. İmam Şâfiî ise mukabilinde şu açıklamayı yapmıştır: "Selem akdinde mebi' sonradan fiziki bir varlığa bürünse de akit o esnada vasıfları belirlenmiş gâip bir şey üzerine yapılmıştır. Menfaatler de buradaki gibi gözle görülemeyen bir aynadır mesabesindedir. Zira icâre akdi aynî varlığa sahip bir şey üzerinde yapılmaktadır ki menfaatler de bu ayn üzerinde kendi başına varlık gösteren malûm bir ayn gibi olmaktadır."¹¹⁷ İmam Şâfiî burada da menfaatlerin akitlere aynlara tâbi şekilde konu olması nedeniyle a'yân üzerinde müstakil bir varlığa büründüğü hususunu ön plana alarak itirazları cevaplandırmıştır.

¹¹⁵ Şâfiî, *el-Ûm*, 5/51.

¹¹⁶ İmam Şâfiî, selem akdine hâlihazırda mevcut olan malların konu edilmesine cevâz vermemektedir. Zira tayin edilen vakit gelinceye kadar bu aynın helak olma ihtimali söz konusudur. Helak olan malın yerine mislinin ikame edilmeye çalışılması durumunda malın başlangıçta vasıflarla değil de ayn olarak belirlenmesi nedeniyle yeni malın önceki malla vasıfları bakımından aynı olmama ihtimali bulunmaktadır ki bu da akdin meçhuliyet taşımasına sebebiyet vereceğinden câiz görülmemektedir.

¹¹⁷ Şâfiî, *el-Ûm*, 5/50.

Muhalifleriyle olan ihtilaf noktalarına dair *el-Üm*'de yaptığı açıklamalardan da hareketle belirtilmelidir ki İmam Şâfiî menfaatlerin ayna tabiiyeti nedeniyle ayn mesabesinde olduğunu, bundan dolayı mal kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncesinin bir uzantısı olarak icâre akdini satım akdininin bir çeşidi şeklinde konumlandırarak bu düşüncesini bahsi geçen hususlar ile temellendirmeye çalışmıştır.

İmam Şâfiî'nin menfaat anlayışının bir diğer sonucu, sahih bir şekilde kurulan icâre akdinde kiracının malı teslim almasıyla beraber ücreti ödemesini gerekli görmesidir. Ancak bedelin ifâsı için başka bir vakit tayininde bulunulmasına da cevâz vermiştir.¹¹⁸ Bu düşüncesiyle menfaatlerin araz olması hasebiyle an be an elde edilmesinden dolayı her bir gün geçtiğinde yani müste'cir menfaatten istifade ederek kabzetmiş oldukça o güne düşen kira ücretinin ödenmesini gerekli gören kimselere¹¹⁹ muhalefet etmiştir.¹²⁰ Çünkü menfaatler bir defada değil de zamanla elde edileceğinden deyn mesabesindedir. Kira ücreti de akdin yapıldığı esnada ödenmeyip ertelenirse *deynin deyn ile satımı söz konusu olacaktır ki bu, yasaklanan bey' çeşitlerinden biridir.*¹²¹ İmam Şâfiî böyle bir durumda icâre akdinin ancak kiralanan malın tesliminin, menfaatin teslimi mesabesinde görüldüğü takdirde câiz olabileceğinin altını çizmiştir. Çünkü böylelikle ücret peşin verildiği takdirde nakde karşılık nakit, geciktirildiğinde ise nakde karşılık deyn ödeneceğinden ücretin peşin veya vadeli teslim edilmesi sorun teşkil etmeyecektir.¹²² Dolayısıyla menfaatlerin ayn mesabesinde görülmesi gerekmektedir ki icâre akdinde takdiri olarak ayn kabul edilen menfaat ile mukabilindeki semen olacağından akde cevaz verilmesi noktasında semenin peşin veya vadeli ödenmesi arasında bir fark bulunmayacaktır.

Neticede İmam Şâfiî'nin menfaatler ile a'yânı eşit seviyede değerlendirdiği ve menfaatleri a'yân hükmünde görerek mal muamelesine tâbi tuttuğu ifade edilebilir. Buna binaen menfaatler satım akdi olarak görülen icâre akdinde mebi' olabildiği gibi geri kalan akitlerde de semen kılınabilmektedir.¹²³ Yine menfaatler a'yân gibi vasiyet edilebildiğinden bir kimsenin evinin süknâ hakkı gibi menfaatleri bir başkasına vasiyet

¹¹⁸ Şâfiî, *el-Üm*, 5/33.

¹¹⁹ Şeybânî, *el-Asl*, 3/480-481.

¹²⁰ Bununla birlikte zikri geçtiği üzere, Hanefî âlimleri, menfaatlerin akitlere konu edildiğinde mütekkavim bir mal hükmünü alacağını düşünmeleri gibi sebeplerle kira ücreti için başka bir vakit tayininde bulunulmasına da cevâz vermişlerdir.

¹²¹ Şâfiî, *el-Üm*, 5/33, 39.

¹²² Şâfiî, *el-Üm*, 5/40.

¹²³ Şâfiî, *el-Üm*, 4/465.

etmesine cevaz verilmekte ve varislerin normal Şartlarda buna müdahale hakkı da bulunmamaktadır.¹²⁴

İmam Şâfiî, menfaatlerin akitlere mebi' ve bedel olması noktasında Hanefîlerle benzer bir kanaate sahiptir. Ancak menfaatleri tabii olarak mal mesabesinde görmesinin Hanefî çevrelere muhalefet etmesine sebebiyet veren bir diğer sonucu da menfaatlerin aynı varlığa sahip mallar gibi mirasçılara intikaline cevâz vermesidir. Buna binaen kira akdi in'ikad ettikten sonra kiracı veya ev sahibinden herhangi biri vefat ettiğinde, kira süresi sona ermemiş ise akit devam ederek kiralanan Şeyin menfaati kiracının mirasçılara intikal eder.¹²⁵ Zira icâre akdi, milk yetkisi doğurduğu ve bağlayıcı bir akit olduğundan tarafların süre dolmadan önce bunu tek taraflı iradeleri ile fesh etme hakkı olmadığı gibi mirasçılarının da böyle bir yetkisi bulunmadığından menfaat mülkiyeti vereseye intikal etmektedir. İmam Şâfiî bu noktada icâre akdini, rehin akdi ile kıyaslamaktadır ki onun Şer'î mesellerin hükmünü belirlerken kıyas metoduna sıklıkla başvurduğu, kıyası kitap, sünnet ve icmânın yanında ana hüküm kaynaklarından biri olarak konumlandığı görülmektedir.¹²⁶ Buna göre rehin akdi bağlayıcı akitlerden olduğundan varislerin borç ödenmeden önce bu akdi sonlandırma yetkisi olmadığı gibi icâre akdinde de benzer bir durum söz konusudur.¹²⁷ Zira mirasçılar mrisin yerine geçtiklerinden ancak onun hayatta iken yetkisi dâhilindeki Őeylerde yetki sahibi olabilmektedirler.¹²⁸

Menfaatlerin mal kabul edilmesinin tabii bir neticesi de teaddî durumunda hukuki koruma sağlanarak tazmin edilmesinin gerekli görülmesidir. Misal olarak bir kimse bir başkasına ait evi gasp ederse sahibi gasp müddetince evinin menfaatlerinden istifade edemeyeceğinden malını geri alıncaya kadar geçen sürede misli bir kira takdir edilerek evin menfaatlerinin tazmini yoluna gidilmektedir.¹²⁹ Yine bir kimse belli bir mesafe yol kat etmek için binek kiralar da üzerinde anlaşılın mesafenin dışına çıkarsa teaddî söz konusu olur. Nihayetinde bineği sahibine teslim ederse üzerinde anlaşılın mesafenin ücretini vererek akdin çerçevesinin dışına çıktığı andan itibaren de misli bir ücret ödemesi gerekir. Bineği telef ederse hem bineğin bedelini hem de kira ücretini

¹²⁴ Şâfiî, *el-m*, 5/57-58.

¹²⁵ Şâfiî, *el-m*, 4/428, 466, 5/56, 58.

¹²⁶ Eb Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, çev. Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 5. Basım, 22, 258, 275; a. mlf., *el-m*, 3/72, 286-287, 601, 636, 4/137, 182-183, 9/79-80; a. mlf., *Cimâü'l-ilm*, thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), Birinci Basım, 25.

¹²⁷ Şâfiî, *el-m*, 5/56-57.

¹²⁸ Şâfiî, *el-m*, 5/58.

¹²⁹ Şâfiî, *el-m*, 4/523, 540.

ödemekle yükümlü tutulacaktır.¹³⁰ *el-Üm*'deki bu ifadeler, İmam Şâfiî'nin Hanefî çevrelerden farklı olarak menfaatlerin akit dışında da tekavvüm vasfına hâiz olduğunu düşündüğünden gasp edilmesi halinde de hukuki koruma altına aldığını göstermektedir. Yine o, hem malın kıymetinin hem de kira ücretinin ödenmesi ile yükümlü tutarak iki bedelin aynı anda bulunabileceği manasına gelen bu kanaatle Hanefî fakihlere de muhalefet etmiştir.

İmam Şâfiî malın kendisini tazmine konu ettikleri halde menfaatlerinin hukuki koruma görmeyeceğini savunan kimselerin bu görüşlerini isabetli bulmadığını ve söz konusu görüş sahiplerinin bazı noktalarda kendileri ile çeliştiklerine birtakım misalleri delil getirmek suretiyle işaret etmektedir.¹³¹ İmam Şâfiî'nin kast ettiği husus *el-Asl*'da şöyle geçmektedir: İmam Muhammed'e (öl. 189/805) göre kiralanan mal, amacına aykırı bir şekilde kullanıldığında meydana gelen zarar tazmin edilirken kira ücretinin ödenmesi ise elzem değildir. Ancak yine aynı durumda söz konusu mal zarara uğratılmaksızın sahibine geri verildiğinde kira bedeli istihânen mal sahibine verilmelidir. Şeybânî'nin de belirttiği üzere burada kıyasa göre hareket edilseydi kira ücretinin verilmemesi gerekirdi. Çünkü bu kimse akdin şartlarına muhalefet ederek gâsıp duruma düşmüştür ki gasp halinde (menfaatlerin) kıymeti tazmin edilmemektedir. Ancak mala herhangi bir zararın dokunmaması durumunda kira bedelinin ödenmesi istihânen gerekli görülmüştür.¹³² Şeybânî bir başka yerde ise gâsıbın, gasp ettiği malı sahibine iade ettiğinde sadece anlaşmaya uyduğu sürenin kirasını ödeyeceğini, akdin şartlarına muhalefet ettiği andan itibaren tazmin sorumluluğunu üstleneceğinden kira için ayrıca ücret ödemekle yükümlü tutulamayacağını savunmaktadır.¹³³ İmam Muhammed'in düşüncesi, gasıbın bu durumda mal sahibine ödeyeceği bir meblağ olmadığından iki cezanın birleştirilmesinin tam anlamıyla gerçekleşmemesi nedeniyle kiranın ödenmesini gerekli gördüğünü hissettirmektedir.

İmam Şâfiî tam da bu noktada Hanefî âlimleri, menfaatlerin tazmini ile ilgili olarak kendi belirledikleri kaidenin (kıyasın) dışına çıkarak kendileri ile çeliştiklerini öne sürerek eleştirmiştir. Yine İmam Şâfiî, menfaatlerin tazmin edilmesinin insanların salâhı düşüncesine mebnî olduğunu ve Hanefî âlimlerin de bunu teslim etmek durumunda kaldıklarını ifade etmiştir.¹³⁴ Ayrıca bu meselede Hanefîlerin mala zarar gelmesi halinde istihâna dayanarak kiranın ödenmesini gerekli görmelerini de hoş

¹³⁰ Şâfiî, *el-Üm*, 5/60.

¹³¹ Şâfiî, *el-Üm*, 5/61-62.

¹³² Şeybânî, *el-Asl*, 3/515, 517-518, 525-528.

¹³³ Şeybânî, *el-Asl*, 4/10.

¹³⁴ Şâfiî, *el-Üm*, 5/62.

karşılamayarak; "menfaatlerin tazmin edilmemesi ile ilgili görüşünüz hak ise bu görüşünüzü bırakmamanız gerekmektedir. Yok, eğer doğru değilse menfaatlerin tazmininin yolunu böyle bir şeye (istihsana) dayandırmamanız gerekir," ifadeleri ile eleştirilerini yöneltmektedir.¹³⁵

İmam Şâfiî'nin, Hanefîlerin menfaatlerin tazminini istihsân deliline dayandırmalarına dair eleştirilerinden hareketle bazı çıkarımlarda bulunmamız mümkündür. O, Hanefî çevrelerin sıklıkla başvurdukları istihsânı şiddetle eleştirerek fıkhî hükümlerin bunun üzerine bina edilmesine karşı çıkmaktadır. Zira bir meselenin hükmüne ancak Kitap, Sünnet, icmâ, kıyas, sahâbeden nakledilenler ve muhtelif bölgelerdeki âlimlerin aynı kanaati paylaşması gibi delillerden hareketle varılması gerektiğini, İstihsânın ise bunların hiçbirine dayanmaksızın kendi re'yi ile konuşmak/hükmetmek olduğunu savunmaktadır.¹³⁶ İmam Şâfiî bu düşüncesi ile Hanefî çevrelerin, menfaatleri mal kabul etmedikleri halde istihsân prensibine dayanarak hükümlerinin çoğu açısından mal muamelesine tâbi tutmalarını ve akdin kurulması durumunda tazmine konu etmelerini kendileri ile çeliştikleri şeklinde değerlendirmiş ve yukarıda aktardığımız gerekçeler ile eleştirmiştir.

İmam Şafii yine menfaatlerin gasp durumunda tazmine konu edilmemesinin bir takım kimseler için kolay bir hile kapısı doğuracağından hak ihlallerine sebebiyet vereceğini belirtmiştir. Çünkü bir kimse bir başkasının malını alıp ortadan kaybolarak teaddide bulunup maldan kâr elde ettiği ve de sahibini bu maldan mahrum bıraktığı veya bir binek kiraladıktan sonra akdin şartlarına aykırı bir şekilde aylarca yolculuk yaptığı halde bineği veya malı sahibine teslim ettiğinde kira ücreti ödemeyerek elde ettiği menfaatin külfetine katlanmamıştır.¹³⁷ Bu ise, mal sahibinin hakkına tecavüz edilmesine neden olacağından mağduriyetlere sebebiyet verecektir. Bundan dolayı menfaatlerin tazmin edilmesi elzemdir.

Daha önce bahsi geçtiği üzere Hanefî çevreler malın gasp edilmesi durumunda gâsıbın damânı yüklenmesi nedeniyle mal üzerindeki sahibinin milkinin ortadan kalkarak gâsıbın milkinde geçtiğini düşünmekte idiler. İmam Şâfiî ise sahibinin milkinin gasp nedeniyle ortadan kalkmayacağını, menfaatler ile maldan elde edilen kazancın ve ziyadelerin asıl sahibine ait olduğunu ve de tazmine konu edilmesi gerektiği kanaatine âsârdan da deliller getirerek Hanefîlere muhalefet etmektedir. Rivayet edildiğine göre Resûlullâh (s.a.v) Urve İbn Ebî Ca'd'a bir dinar vererek bir koyun satın almasını istemiştir. Urve de bu parayla iki koyun satın aldıktan sonra koyunlardan birini bir dinara

¹³⁵ Şâfiî, *el-Üm*, 5/62.

¹³⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 273-275; a. mlf., *Cimâu'l-İlm*, 25-27.

¹³⁷ Şâfiî, *el-Üm*, 5/62.

satarak Resûlullâh'a (s.a.v) bir koyun ve bir dinar ile gelmiştir ki O (s.a.v) da bunların tamamını almıştır. Bu hadise, İmam Şafii nazarında söz konusu mallar kendi parasıyla alındığından dolayı akdin sınırlarının dışına çıkılması halinde bile, maldan elde edilen ziyadelğin asıl sahibine ait olması gerektiğini göstermektedir.¹³⁸ Yine bu konuda Hz. Ömer'in uygulamaları da delil olarak zikredilmektedir. Nitekim Hz. Ömer başkasının malı ile yapılan ticaret vs. neticesinde elde edilen gelirin asıl sahibine ait olduğunu ve bu malın zarara uğratılması halinde tazmin edileceğini belirtmiştir. İmam Şâfiî benzer başka rivayetler de aktarmak sureti ile hem malın kıymetinin hem de maldan elde edilen kazancın aynı anda tazmin edileceğinin ve sahibinin bu mal üzerindeki milkinin sona ermeyeceğinin delillerini sunmaktadır.¹³⁹

Sonuç

İmam Şâfiî kendi döneminde gündemde olan ve maddenin cevher-araz şeklindeki ayrımının etkisiyle tartışılan menfaatlerin mâliyeti meselesinde kendi kanaatlerini ortaya koymaktan geri durmamıştır. O, fiziki bir varlığa sahip olmaması nedeniyle menfaatleri araz kategorisinde değerlendirerek mal kabul etmeyen Hanefî mezhebine mensup âlimler ile benzer kanaatlere sahip kimselere muhalefet etmiştir. Her ne kadar menfaatlerin araz olması meselesinde Hanefî çevrelerle benzer kanaate sahip olsa da mal mesabesinde kabul edilebilmek için aynî bir varlığı şart koşmayarak menfaatlerin de mal kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. İmam Şâfiî'nin bu kanaate varmasında menfaatlerin de tıpkı nesnelere gibi insanlar tarafından temevvül edilmesinin, şerîat tarafından itibara alınmasının ve de menfaatlere hukuki koruma sağlamamanın neden olabileceği hak kayıplarının önüne geçme maksadının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İmam Şâfiî menfaatlerin fiziki bir varlığa sahip olmaması nedeniyle mal kabul edilmesine itiraz edenlere çeşitli deliller öne sürerek cevap verme gayretinde olmuştur. Bu meyanda menfaatlerin ayndan bağımsız bir varlığı olmamasına rağmen tâbi olduğu ayn üzerinde varlık sahasına çıkarak tekavvüm kazandığını, gözle görülmesi bile akılla bilinebileceğinden ayn mesabesinde görülmesi gerektiğini dile getirmiş ve böylelikle de mal kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur.

İmam Şâfiî bir ayn üzerinde kâim olmasından dolayı menfaatleri de ayn mesabesinde kabul etmesinin tabii bir neticesi olarak ayn ve menfaatleri eşit diyebileceğimiz bir seviyede görmüş ve fiziki bir varlığa sahip olan nesnelere uyguladığı hükümlerin neredeyse tamamını menfaatler için de söz konusu etmiştir. Bu nedenle menfaatlerin, icâre akdi başta olmak üzere akitlere ve hukuki işlemlere mebi' ve semen olmasında bir

¹³⁸ Şâfiî, *el-Üm*, 5/62-63.

¹³⁹ Şâfiî, *el-Üm*, 5/64-66.

beis görmemiş ve aynı bir varlığa sahip mallarda olduğu gibi teaddî durumunda tazmin edilmesini gerekli grmştir. Böylelikle de menfaatleri mal olarak kabul ettiğini ortaya koymuştur.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

ıkar atışması/Competing Interests: Yazar, ıkar atışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

Abbâdî, Abdsselm Dâvûd. *el-Milkiyye fi'ř-şerati'l-İslâmiyye: tabiatuh ve vazfetuh ve kuyduh dirase mukârene bi'l-kavann ve'n-nzmi'l-vaz'iyye*. 1 Cilt. Beyrut-Lb-nan: Müessesetü'r-Risâle-Dâru'l-Beşîr, 1421/2000.

Araz, Yunus. *İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Aybakan, Bilal. *İmam şf ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.

Berki, Ali Hikmet. *Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 3. Basım, 1982.

Bozkurt, Nahide. "şf'nin Yaşadığı Dönem". *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kıs-kacında İmam şf*. ed. M. Mahfuz Söylemez. 11-24. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2014.

Buhârî, Eb Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahihu'l-Buhârî*. 1 Cilt. Mı-sır: Dâru't-Te'sl, 2018.

Cüveynî, İmm'l-Haremeyn Eb'l-Mel Rknddn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf. *Nihâyetü'l-matlab fi-diryeti'l-mezheb*. thk. Abdlazm Mahmd ed-Dib. 3 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhc, 1428/2007.

Demir, Fahri. *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*. Ankara: DİB Yayınları, 5. Basım, 2012.

Eb Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kf. *İhtilâfu Eb Hanîfe ve İbn Eb Leylâ*. thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan. b.y: Matba'atü'l-Vefâ, 1357.

Eb Zehr, Muhammed. *İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*. ev. Abdülkadir şener. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1976.

- el-Kavâsimî, Ekrem Yusuf Ömer. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1423/2003.
- el-Haymî, Ferec Nasır Abdullâh. *Hakku'l-menfaa fi-fikhî'l-İslâmî: dirâse mukârene*. b.y: Câmi'atu'l-Kur'ani'l-Kerîm ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2018.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Kamûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *el-Vasît fi'l-mezheb*. thk. Ahmed Mahmud İbrahim. 2 Cilt. b.y: Dâru's-Selâm, 1997.
- Hacak, Hasan. *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Hacak, Hasan. *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Hacak, Hasan. "Menfaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/131-132. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Hafîf, Ali. *İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri*. çev. Rahmi Yaran. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Hafîf, Ali. *el-Milkiyye fi's-şerâti'l-İslâmiyye maa'l-mukârene bi's-şerâi'il-vad'iyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2013.
- Hüseyn, Ahmed Ferrâc. *el-Milkiyye ve'n-nazariyyetü'l-akd fi's-şerâti'l-İslâmiyye*. Beyrut: ed-Dâru'l-Câmi'iyye, ts.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. b.y: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1414.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Karadâğî, Ali Muhyiddin. *el-Mukaddem fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâ'i'*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcûd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebû Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvattâ*. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2013.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr fi-fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcûd. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahihu Müslim*. Kahire: Daru't-Te'sil, 2014.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibîn*. Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2002.
- Özdemir, Recep. *İslam Hukukunda Mülkiyet*. İstanbul: Hiperyayın, 1. Basım, 2018.
- Râfî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Kazvînî. *el-Muharrer fi-fikhi'l-İmam eş-Şâfiî*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Rûyanî, Ebü'l-Mehâsin Fahrüislâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed. *Bahru'l-mezheb fi-furu'i-mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Ahmed İzzü İnaye ed-Dimeşkî. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1423/2002.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Mebûât*. 8 Cilt. Kahire: Matba'atü's-Saâde, 1324.
- Şâfiî, Ebü Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. thk. Rif'at Fevzi Abdulmuttalib. 6 Cilt. b.y: Dâru'l-Vefâ, 2001.
- Şâfiî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. çev. Abdülkadir Şener - İbrahim Çalışkan. Ankara: TDV Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Şâfiî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Cimâü'l-ilm*. thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Birinci Basım, 1984.
- Şeybânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şeybânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Câmiü'l-kebîr*. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1399.
- Şeybânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Hücce alâ ehl-i Medîne*. 2. Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1403.
- Şeybânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Câmiü's-sağîr*. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1. Basım, 1406/1986.
- Şîrâzî, Ebü İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fi-fikhi'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Muhammed Zuhaylî. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem-Beyrut: Dâru'ş-Şâmiyye, 1412/1992.
- Şübeyr, Muhammed Osman. *el-Medhal ilâ fikhi'l-muâmelâti'l-mâliyye*. Amman-Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1423/2004.
- Taberî, Ebü't-Tayyib Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir. *et-Ta'liktü'l-kübrâ şerhu Muhtasaru'l-Müzenî*. thk. Ebü Ya'kûb Neş'ât b. Kemâl el-Mısıriyyî. 2 Cilt. b.y.: Merkezi Mecmea'l-Behrayn li't-Tahkîk ve'l-Bahsîl-İlmî, 1443/2021.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

- Yavuz, Yusuf Şevki. "Araz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/337-342. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ayn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/256. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*. 1 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Zerkâ, Mustafa b. Ahmed b. Muhammed. *el-Medhal ilâ Nazariyyeti'l-iltizâmi'l-amme fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1999.